

دستنویس های تفسیر حاکم چشمی

التهذیب فی التفسیر:

حاکم ابوسعید محسن بن محمد بن کرامه چشمی بیهقی (۴۱۳ - ۴۹۴)

عبدالله غفرانی

مقدمه

I

کتابگزاران و شرح حال نگاران، در میان آثار و نگاشته های خواجه ابوسعید محسن بن محمد بن کرامه چشمی بیهقی (۴۱۳ - ۴۹۴) از سه گزاره او برقرآن که یکی به تازی و آن دو دیگر به پارسی بوده، یاد کرده اند.^۱ هرچند تا کنون سرنخی از دو تفسیر پارسی او به دست نیامده و نسخه ای از آنها دیده نشده و حتی نام و عنوانشان را هم نمی دانیم، اما گفته شده که یکی مبسوط و بزرگ، و دومی به طور موجز و کوتاه نگاشته شده است. البته در پارسی نویسی چشمی تردیدی روان نیست چرا که شواهدی موجود است که بجز این دو تفسیر، آثار پارسی دیگری هم به قلم درآورده؛ هم چون رساله «نصیحة العامة» که البته متن اصلی آن هم ظاهراً از میان رفته، اما برگردان عربی آن در دست است، و در دیباجه اش تصریح شده که از روی اصل پارسی آن به تازی برگردانیده شده است.^۲ مثال دیگر، این که چشمی در مطاوی مجالس گسترده اندرزگویی و اخبارخوانی خود گهگاه به اشعار پارسی تمثل می جسته، و ما

۱. بنگرید: طبقات الزیدیه الكبرى ۲: ۸۹۳. أعلام المؤلفین الزیدیه: ۸۲۰، ۸۲۱.

۲. این کتاب به «الرسالة الثامنة في نصيحة العامة» نیز نامیده شده و در هفده باب می باشد. نسخه ای از برگردان عربی آن در کتابخانه افندی استانبول ش ۸۱۰ [قره بلوط: ۲۴۳۰ ش ۵] و کتابخانه امپروزیانا میلان ایتالیا [عکس کتابخانه آیه الله مرعشی قم، ش ۱۱۰۱، ف ۳: ۲۰۳] موجود است.

نونه‌هایی از آن را در جلد دوم از کتاب بزرگ «السفينة الجامعة» او که از جنگهای انگشت شمار موبوب و منظم پیشینیان است، می‌بینیم.^۱

اما درباره شناخت تفسیرتازی حاکم جشمی که از آن به «التهدیب فی التفسیر» یا «التهدیب فی تفسیر القرآن» نام برده‌اند، و بررسی سبک نوشتار او بارها قلم زده‌اند و تکنگاری‌هایی نیز چه به صورت کتاب یا پژوهش دانشگاهی در دسترس است^۲ که این مقال گنجایی واگتن یافته‌ها و دستاوردهایشان را ندارد، ولی با مرور کوتاهی بر مباحث آنها می‌توان با روش حاکم جشمی در گزاردن قرآن و شیوه‌های علمی او آشنا شد و چشم اندازی هرچند کوتاه بر گستره مباحث مجال یافته در کتاب او داشت. هم‌چنین با مقایسه محتوایی و بررسی مایه‌های درون‌متنی این تفسیر با دیگر آثار نگارش یافته سپسین در شاخه‌های گوناگون دانشهای قرآنی، به ویژه آنهایی که با گرایش به اندیشه‌های مکتب اعتزال ساخته شده، می‌توان به تأثیر چشمگیر جشمی بر آنها، و این که کار او پایه و مایه اصلی در تدوین و نگارش برخی تفاسیر در اعصار بعدی بوده، دست یافت. هم‌چون تفاسیر مطرح و آوازه‌مند «مجمع البیان» علامه فضل بن حسن طبرسی شیعی (۵۴۸) و «الکشاف» محمود بن عمر زخشری (۵۳۸) و «التفسیر» محمد بن علی اعقم (ق ۸) که میزان اقتباس اینها از متن کتاب جشمی به کوشش برخی محققان مورد مذاقه و بررسی قرار گرفته است.^۳

۱. در باب «جمل من أخبار الحسين (ع)» از این جلد، اشعاری به فارسی در باب واقعه کربلا و شهادت حضرتش بیاورده است.

بنابر یادداشتی که در صفحه عنوان جزء پنجم سفینه حاکم [نسخه کتابخانه شخصی منصور در صنعاء، مؤرخ ۲۳ ذی قعدة ۶۷۲، تصویر موجود نزد نگارنده] آمده، این کتاب در هشت جزء بوده، نه آن‌طور که استاد وجیه در اعلام المؤلفین الزیدیة: ۸۲۲ آن را در چهار جلد بزرگ دانسته است.

۲. برای نمونه، بنگرید: الحاکم الجشمی و منهجه فی تفسیر القرآن: عدنان زرزور، مؤسسه الرسالة بیروت ۱۳۹۱ هـ. الحاکم الجشمی مفسراً: علی عبد الله الثلایا، پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه اصول دین قم، به-راهنمایی سید محمد علی ایازی، سال ۱۳۸۴ خ.

۳. هم‌چون استاد محمد کاظم رحمتی در مقاله «اهمیت و تأثیر تفسیر التهدیب جشمی در مجمع البیان» آماده چاپ ضمن مجموعه مقالات ایشان، در بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی مشهد.

بجز دو تفسیر طبرسی و زخشری که بارها چاپ شده‌اند، می‌توان از دو دستنوشته تفسیر زیدی اعقم به شماره های ۱۲۵ [مؤرخ ۱۰ صفر ۸۷۶] و ۱۲۶ [مؤرخ ۱۲ رجب ۷۸۰] در کتابخانه جامع کبیر صنعاء یاد کرد. یادداشت سماع بخشی از تفسیر جشمی به خط او نیز موجود است. بنگرید به ردیف ۱۲ همین مقاله.

این نکته هم گفتنی است که میزان شهرت و وسعت بهره‌یابی از تفاسیر سده‌های بعدی، از اندازه رویکرد بیشتر به تفسیر جشمی کاسته، تا جایی که پس‌اترازانام و نشان کمرنگی برخوردار بوده، و حتی شماری از قرآن‌پژوهان از وجود این تفسیر سترگ بی‌اطلاع بوده‌اند. و این رانیزی می‌توان از بسیاری نسخه‌های کهن آن و کمی نسخه‌های متأخری که موجودند دریافت.^۱

II

شماری از پژوهندگان، در چندی اجزاء و دفترهای این تفسیر سخنهاى ناهمگونی گفته‌اند، از جمله استاد اشکوری که آن را در هفت جلد، و استاد وجیه در هشت جلد دانسته.^۲ در میان قدامت‌انیز ابن فندق بی‌هی از تفسیر بیست جلدی جشمی یاد کرده^۳ که یا از گونه سخنان اغراق‌آمیز مرسوم گذشتگان بوده، و یا این که مجلّات هر سه تفسیر عربی و پارسی او را با هم جمع زده است.^۴

اما به‌گواهی ترقیمه‌ها و صفحات آغازین پاره‌ای از دست‌نوشته‌های اصیل موجود، می‌توان گفت که پیکره دفترهای این تفسیر به‌خامه مؤلف در نه جلد، مانای ریخت به‌دست آمده ذیل بوده است:

۱. کسانی هم به تلخیص و گزین‌سازی تفسیر جشمی پرداخته‌اند که ظاهراً کارشان رواجی نیافته، هم چون محمد بن عامر اصفهانی که «التقریب المنتزِع من التهذیب» را سامان داده است. دست‌نوشته‌ی از این‌گزینه در کتابخانه جامع کبیر صنعاء، ش ۲۰۸ [ف ۱: ۱۳۰] و دیگر در کتابخانه خدابخش پتته هند، ش ۱۳۳۳، مؤرخ ۱۰۵۵ [مفتاح الکنوز الخفیه ۱: ۳۳] موجود است.

۲. بنگرید: فهرست نسخه‌های خطی آیه‌الله مرعشی ۵: ۱۰۷. أعلام المؤلفین الزیدیه: ۸۲۱. هامش طبقات الزیدیه الکبری ۲: ۸۹۴.

۳. تاریخ بیهق: ۲۱۲.

۴. البته دست‌نوشته‌های عتیق و قابل تأملی هم موجودند که شمارش اجزاء‌شان نزدیک به گفته ابن فندق است، هم چون نسخه مؤرخ ۶۵۴ جامع کبیر صنعاء [ش ۶۸. ردیف ۲۶ در این مقاله] که در ترقیمه‌اش این تفسیر را در هجده جزء دانسته است.

و از همه اینها چنین برمی‌آید که برخی کاتبان نسخه‌ها، نظام جلدبندی مؤلف را برهم زده و این تفسیر را بر اجزاء و دفترهای گوناگونی تقسیم کرده‌اند.

۵. در اینجا تنها به نسخه‌هایی اشاره می‌کنیم که از ترقیمه یا صفحه‌عنوان کهن و اصلی برخوردار باشند. این نکته هم گفتنی است که هر چند اختلافاتی در شمارش آیات و حتی سوره‌های آغاز و انجام بعضی اجزاء وجود دارد، اما تمامی آنها همان ساختار نه جلدی را دارند.

جلد ۱: از آغاز تا پایان سوره بقره (۲). [ردیف ۶ و ۲۴ و ۵۷]
جلد ۲: از آغاز سوره آل عمران (۳) تا آیه ۱۰۳ سوره نساء (۴). [ردیف ۱ و ۵۰، و در ردیفهای ۷ و ۶۹ تا آیه ۷۶ سوره نساء (۴) را دارد]
جلد ۳: از آیه ۱۰۳ سوره نساء (۴) تا آیه ۱۳ سوره اعراف (۷). [ردیف ۲۷ و ۳۶ و ۴۳ و ۵۸، و در ردیف ۳۰ از آیه ۱۲۴ سوره انعام (۶) تا آیه ۱۲ سوره اعراف (۷) را دارد]
جلد ۴: از آیه ۱۴ سوره اعراف (۷) تا آیه ۳۳ سوره یونس (۱۰). [ردیف ۲۲ و ۵۳]
جلد ۵: از آیه ۳۴ سوره یونس (۱۰) تا آیه ۴۰ سوره اسراء (۱۷). [ردیف ۴۲ و ۵۴ و ۵۹، و در ردیف ۲۹ از آیه ۱۵۲ سوره انعام (۶) تا آیه ۴۰ سوره اسراء (۱۷) را دارد]
جلد ۶: از آیه ۴۱ سوره اسراء (۱۷) تا آخر سوره فرقان (۲۵). [ردیف ۲۵ و ۷۶، و در ردیف ۱۴ از آیه ۱۵۸ سوره اعراف (۷) تا انتهای سوره توبه (۹) را گفته است]
جلد ۷: ناهمگون. [ردیف ۱۳: سوره براءة (۹) به بعد! و در ردیف ۳۴: از سوره شعراء (۲۶) تا سوره زمر (۳۹). و در ردیف ۵۲: از سوره شعراء (۲۶) تا سوره صافات (۳۷) را دارد]
جلد ۸: ناهمگون. [ردیف ۲: از سوره غافر (۴۰) تا سوره ممتحنه (۶۰). و در ردیف ۳۲: از آیه ۳۱ سوره ابراهیم (۱۴) تا آیه ۵۱ سوره مریم (۱۹). و در ردیف ۶۰: از سوره صافات (۳۷) تا آیه ۲۰ سوره حشر (۵۹). و در ردیف ۷۴: از سوره جمعه (۶۲) به بعد را دارد. بر پایه ترقیمه همین نسخه، نگارش این جزء به خامه مؤلف در روز سه شنبه ۹ شعبان ۴۷۷ اتمام یافته است]
جلد ۹: از سوره جمعه (۶۲) تا آخر. [ردیف ۴ و ۳۸، و در ردیف ۶۱ از آیه ۲۱ سوره حشر (۵۹) تا آخر را دارد]

III

باری، به ناخواست سزامندی این تفسیر که از گزاره‌های کلان قرآنی به شمار بوده، و افزون بر ابتکار و نوآوری از خاستگاه ایرانی - خراسانی برخوردار است، تاکنون به زیور طبع آراسته نشده و دسترسی به دستنوشته‌های آن هم تا اندازه‌ای دشوار می‌نماید. اما خوشبختانه نسخه‌های خطی خوبی از آن بر جای مانده که به کارگیری آنها در فرایند احیاء و ارائه متن مصحح و پاکیزه‌ای از آن بایسته و سزاوار است. البته بخش درخور توجهی از این دستنوشته‌ها در مخازن خطی برون مرز ایران نگه‌داری می‌شود و پاره‌ای از آنها هم شناسه روشنی نداشته و فقط دانسته‌های پراکنده و یا نادرستی از آنها موجود است.

از همین روی، در اینجا به فهرست و شناساندن نسخه‌هایی می‌پردازم که نشان آنها را از

فهرست‌های گوناگون و منابع کتابشناسی بازجسته‌ام، و آن دسته از دست‌نوشته‌ها که تصویرشان را از نزدیک دیده و بررسی‌ده‌ام در پایان مشخصات نسخه‌شناسی باقید «رؤیت» نمایانده‌ام، که البته اطلاعات این دسته از نسخه‌ها بر داده‌های ارجاعی فهرسشان افزونی دارد.

در مجموع، شناسه هشتاد و پنج دست‌نوشته ارزشمند اجزاء و قسمت‌های مختلف تفسیر جشمی از جای‌های گوناگون جهان - به ویژه یمن و ایران - در این گفتار بیامده است. و روشن است که نسخه‌های دیگری هم در کتابخانه‌های اروپایی - که شماری از آنها محل انتقال دست‌نوشته‌های یمنی در دهه‌های اخیر بوده‌اند - وجود دارد که از روی نبود آگاهی بر فهرست‌هایشان از دید به دور مانده و در اینجا شناسانده نشده‌اند. و این توان دیگری را می‌طلبد تا با بهره‌یابی از فهرس بیشتر بر دست‌نوشته‌های دیگر آگاهی بیابیم و بهره‌ی غنای این مقال بیفزاییم. ان شاء الله تعالی.

دست‌نوشته‌ها

۱. صنعاء، جامع کبیر [۶۵]:

جلد دوم. از آغاز سوره آل عمران (۳) تا آیه ۱۰۳ سوره نساء (۴). آغاز: «بسمله، السورة التي يذكر فيها آل عمران مائتا آية وهي مدنية بالإجماع، وعن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وآله أنه قال: من قرأ سورة آل عمران يوم الجمعة صلى الله عليه وملائكته حتى». انجام: «أفعال العباد فعلهم إذ لو كان خلقه لما صحَّ قوله فيمیلون ولکان يجب أخذ الحذر من فعله و يستحيل الحذر من الله تعالى وإذا كان ذلك ثبت أن ذلك فعلهم ليصحَّ الحذر منه، ولذلك ويختمهم وأوعدهم، تمَّ المجلد الثاني من التفسير...». نسخ کهن کم نقطه، سده ۶، آیات با قلم سیاه درشت و عناوین با شنگرف، در ذیل ترقیمه یادداشت کهن ارزنده‌ای است درباره این‌که مقابله نسخه حاضر با دست‌نوشته اصل در پگاه روز یکشنبه آخر ماه رجب ۵۶۲ پایان یافته، اما متأسفانه نام کاتب این نسخه را تراشیده‌اند! دارای مهر کتابخانه متوکلیه صنعاء، روی برگ نخست هم یادداشت تملک محمد بن حسن بن امیر المؤمنین در سده ۱۱، و این‌که نسخه در خزانه امیر المؤمنین المؤید بالله محمد بن امیر المؤمنین بوده، و نیز یادداشت وقف بر خزانه مولانا المتوکل علی الله دیده می‌شود. چهار برگ اول و برگ پایانی نسخه ترمیم شده. ۱۹۹ برگ، ۲۴

سطر، ۲۸×۲۰ سم. [ف ۱: ۱۳۲-۱۳۳. وبنگرید: الشامل ۱: ۲۳۱ ش ۱. رؤیت (پوشه ۲۳)]
 - میکروفیلم آن در دارالمخطوطات صنعاء [ش ۳۲-۱۶] موجود است. [طاووس یمانی: ۱۶۵-
 ۱۶۶]

۲. رم، کتابخانه واتیکان [مجموعه بورجیانی-۱۰۲۳]

عکس در: قم، مرکز احیاء میراث اسلامی [۱۲۲۰-عکسی]: جلد هشتم. از سوره غافر (۴۰) تا سوره ممتحنه (۶۰). نسخ، محمد بن احمد بن ولید، سه شنبه از دهه آخر رجب ۵۶۵، آیات مشکی درشت، تصحیح شده، در پایان [ص ۴۶۸] این عبارت نگاشته شده: «عورض علی الاصل بحسب الامکان واطنه اصح من الاصل بمن الله وعونه». در آغاز چند امضای تملک و در پایان مطالبی متفرقه مندرج است. ۴۷۵ صفحه، ۵/۱۶×۵/۲۵ سم. [ف ۴: ۴۴. وبنگرید: واتیکان: ۱۳۳. الشامل ۱: ۲۳۷ ش ۳۸ به نقل از بروکلان (م) ۱: ۷۳۲، و فهرست وید: ۱۱۹. دنا ۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۰۵. فنخا ۹: ۶۲۳ ش ۱]

۳. رحبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

اندکی پیش از آیه ۲۷ سوره بقره (۲) تا آیه ۱۴۵ همان سوره. نسخ نیکوی کهن، اوایل سده ۶، آیات با قلم سیاه درشت کم نقطه، عناوین باشنگرف. برگهای متعددی از آغاز و انجام نسخه پاره و پس و پیش شده. ۱۹۲ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۱۱). وبنگرید: مصادر التراث ۱: ۳۳۳ ش ۱۴ تاریخ تحریر را یاد نکرده و آن را نسخه عکسی دانسته!]

۴. ین، کتابخانه شخصی:

جلد نهم، از آیه ۳ سوره جمعه (۶۲) تا سوره فلق (۱۱۳). آغاز افتاده: «وآخرین منهم لما يلحقوا بهم وهو العزيز الحكيم ذلك فضل الله يؤتیه من یشاء والله ذو الفضل العظيم مثل الذين حملوا التوراة». انجام افتاده: «ولو قدروا علی ذلك لقتلوه وقتلوا كثيراً من المؤمنین لشدة عداوتهم لهم ولأن العاذر یعذره لا تصح أن یفعل إلا بمأسة ولم...». نسخ کم نقطه، اوایل سده ۶، آیات با قلم سیاه درشت، عناوین باشنگرف. ۱۷۸ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۱۳)]

۵. ین، ضحیان، کتابخانه آل غالبی:

ثمن دوم از هشت جلد. از آیه ۲۴ سوره نساء (۴) تا آیه ۱۰۴ سوره انعام (۶). آغاز افتاده: «قوله وأحل لكم ما وراء ذلكم أن تبتغوا بأموالکم محصنین غیر مسافحین». انجام افتاده:

«الإعراب موضع الكاف من قوله وكذلك نصرف قيل نصب لأن المعنى بصرف الآيات في غير هذه الصورة بل التصريف في هذه السورة فهي في موضع صفة المصدر كأنه قيل تصريفاً». نسخ متوسط کهن، اوایل سده ۶ ظاهراً، آیات با قلم درشت سیاه، برخی اعرابها و خطهای کشیده با شنگرف، افتادگی هادر حاشیه آمده و چند برگ نخست حاشیه نویسی دارد. میان نسخه آبدیدگی دارد. یک لت از جلد نسخه با عطف آن کنده شده. ۲۵۴ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۳). و بنگرید: مصادر التراث ۲: ۱۴۵ ش ۱ که مشخصات نسخه را یاد نکرده]

۶. صنعاء، جامع کبیر [۶۴]:

جلد یکم. آغاز: مانند ردیف ۴۰. انجام: «وقيل بل الحرمة مستفادة بالخبر المشهور أنه صَلَّى اللهُ عليه وآله وسلم قال لا تنكح المرأة على عمتها ولا على خالتها ولا على ابنة أخيها ولا على ابنة أخيها الخبر، تم ذلك والحمد لله». نسخ کهن، سده ۶، و بخشهای نونویس به خط نسخ عادی از سده ۱۱، سرفصلها در قسمت متأخر با قلم مشکی درشت، و آیات در بخش کهن با قلم درشت بدون نقطه شبیه خط کوفی. آغاز و انجام با خط متأخری باز نویسی شده و موارد ناقص در اصل راسفید گذاشته، روی برگ اول یادداشت وقف نسخه بر خزانه متوکلیه در تاریخ ۱۳۴۴ به خط کتابدار آنجا و مهر کتابخانه موجود است. ۲۳۸ برگ، ۲۶ سطر، ۲۳×۳۳ سم. [ف ۱۳۲:۱ و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۵ ش ۲۷. رؤیت (پوشه ۲۲)]

میکروفیلم آن در دارالمخطوطات صنعاء [ش ۴۳-۱۶] موجود است. و در فهرست آنجا گفته شده که شاید این نسخه به خط مصنف باشد. [طاووس یمانی: ۱۶۵]

۷. رجبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

جلد دوم. از آغاز سوره آل عمران (۳) تا آیه ۷۶ سوره نساء (۴). آغاز بخش نونویسی شده: مانند ردیف ۱. آغاز بخش کهن: «وإنه كلام رب العزة عن أبي مسلمة ومنهم من قال إنه إشارة إلى حدث القرآن حيث كان مؤلفاً من هذه الحروف عن أبي الزبير». انجام: مانند ردیف ۱. نسخ نیکو، محمد بن سعید بن [یک کلمه در آنجوردگی محوشده] بن احمد بن ابی العشیره بن ابی الارغش، سده ۶، برگ اول نسخه نونویسی شده و برگهای آغاز اندکی حواشی دارد. آیات با قلم درشت مشکی و اعراب به سرخی و عناوین با شنگرف، دارای یادداشت وقف نسخه به خط مجدالدین بن محمد بن منصور مؤیدی در ۱۳ شعبان ۱۴۰۹. ۲۶۴ فریم رنگی.

[رؤیت (پوشه ۶). و بنگرید: مصادر التراث ۱: ۳۳۱ ش ۶ که اطلاعات ناقصی از نسخه داده]
 عکسی از این دستنویست در: قم، مرکز احیاء میراث اسلامی [۲۵۳۱-عکسی] نگهداری
 می شود که در فهرست آنجا کامل و درست شناسانده نشده و کتابت آن هم از سده ۱۱ دانسته
 شده! [ف ۷: ۱۲۴. و بنگرید: دنا ۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۲۰. فنخا ۹: ۶۲۴ ش ۱۲]

۸. رم، کتابخانه واتیکان [مجموعه بورجیانی ۱۰۶۴]:

عکس در: قم، مرکز احیاء میراث اسلامی [۱۵۸۵-عکسی]: جلد اول. تا آیه ۱۴۴ سوره
 بقره (۲) و از پایان افتاده. نسخ بدون نقطه، سده ۶ یا ۷، آیات و عناوین مشکی درشت، در
 صفحه آخر اشعاری به خط متأخر نگاشته شده است. ۱۹۰ برگ، ۲۳×۱۵/۵ سم. [ف ۴:
 ۴۴۶. و بنگرید: واتیکان: ۱۴۳. الشامل ۱: ۲۳۸ ش ۴۲ به نقل از بروکلیمان (م) ۱: ۷۳۲، و
 فهرست ویدا: ۱۳۱. دنا ۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۰۸. فنخا ۹: ۶۲۳ ش ۶]

۹. رجب، صعده، کتابخانه آل ضوء:

از آیه ۱۲۲ سوره نساء (۴) تا آیه ۱۵۳ سوره انعام (۶). نسخ کهن، سده ۶ یا ۷. [مصادر
 التراث ۱: ۲۸۶ ش ۲۵]

۱۰. رجب، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

از کمی پیش از آیه ۳ سوره یونس (۱۰) تا آیه ۴۸ سوره ابراهیم علیه السلام (۱۴). آغاز
 افتاده: «إِنَّ هَذَا السَّاحِرَ لَغَيْرُ أَنْ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ، وقرأ أبو جعفر و نافع و أبو عمرو و ابن عامر
 و يعقوب لسحر بغير ألف و بكسر السين يعنون القرآن و والقراء كلهم يقرؤون عجباً بالفتح». انجاء
 افتاده: «و تقدیره اذکریوم و لتندروا، قال أبو القاسم أهل البصرة يكسرون اللامات كلها
 حتى لام الأمر و أهل الكوفة يكسرون لام كي كقوله و لتندروا، و لامات أن». تحریر سده ۶ یا ۷،
 آیات و عناوین با قلم سیاه درشت، نسخه بید خوردگی داشته و برخی اوراق کمی رطوبت
 دیده. ۲۹۳ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۷). و بنگرید: مصادر التراث ۱: ۳۳۰ ش ۳]

۱۱. رجب، صعده، کتابخانه آل ضوء:

از آیه ۲۰۱ سوره اعراف (۷) تا آیه ۱۲۲ سوره توبه (۹). آغاز افتاده: «قلنا جزم بأن التی
 للجزاء إلا أنه لا تبين فيه الإعراب لأنه متی». انجاء افتاده: «و قوله و اعلموا إشارة بأنه ينصرهم
 فی مستقبل أيامهم و يظهر علی أعدائهم و قوله و اعلموا یحتمل أن يكون أمر بأن يعلموا ذلك و

یجتمَل أن يكون تقدیره». نسخ کهن، سده ۶ یا ۷. آیات باقلم سیاه درشت کشیده، میانه بعضی صفحات کپک زده یا پاره شده، دارای یادداشت تملک عبدالله بن حمید ضوء در سال ۱۳۱۳ و تملک ابراهیم بن محمد ضوء و دخترش محصنه در ذی حجه ۱۳۵۸. ۲۴۶ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۴). و بنگرید: مصادر التراث ۱: ۲۸۶ ش ۲۴]

۱۲. رجبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

از آیه ۲۸ سوره غافر (۴۰) تا اول سوره صف (۶۱). از آغاز افتاده: «حجة ظاهرة وقيل الآيات والسلطان شيء واحد وذكرها تأكيداً ولاختلاف المعنى فكأنه ذكر الحجة وذكر أنه يتسلط عليهم وقيل الآيات حجج التوحيد والعدل والسلطان المعجزات التي بها ظهرت نبوته». انجام: «يحصل بهذه الخصال خلاف قول المرجئة ومنها أن الإيمان والجهاد فعل العبد و كذلك الكفر ومنها أنه يجمع للمؤمنين بين النصر والفتح والثواب الدائم فتحصل لهم المسرة في الدارين وفي ذلك حث على الطاعات، تم الكتاب...». نسخ ممتاز کهن، ماه محرم ۶۰۸، در ذیل ترقیمه یادداشت سماع نسخه به خط [محمد بن] علی معروف به قری اعقم (ظاهراً سده ۸) دیده می‌شود. دنباله این یادداشت درباره سلسله سماع و قرائت این کتاب که در صفحه سپسین بوده از نسخه افتاده. آیات باقلم سیاه درشت و عناوین با شنگرف، روی برگ نخست تملک حسن بن احمد بن حسین بن عبدالله قیس در محرم ۱۱۲۸، و تملک یحیی بن صالح سحولی در ربیع الاول ۱۱۷۰، و تملکی مؤرخ ۱۱۲۶ که نام مالک آن را پاک کرده‌اند، و نیز تملک محمد بن اسحاق بن مهدی دیده می‌شود. ۲۷۴ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۱۶). و بنگرید: مصادر التراث ۱: ۳۳۲ ش ۱۲ که اطلاعات و تاریخ نسخه را یاد نکرده]

۱۳. صنعاء، جامع کبیر [۶۷]:

جلد هفتم. آغاز: «سورة براءة وهي مدنية بالاجماع نزلت سنة تسع من الهجرة وهي مائة و ثلاثون، وعن عائشة عن رسول الله». انجام: «وروى أنه سكن... ومن ثم يرسل جنوده، تم الكتاب بجمد الله». نسخ کهن، احمد بن عیسی عتکی از دی، شنبه ۲۱ ماه رمضان ۶۱۱، سرعنوانها با قلم سرخ و آیات با قلم کشیده مشکی، نسخه شاهانه کتابت شده برای امیر ابوالعباس فضل بن علی بن مظفر عباسی، در مجموعه، برگ ۱۹۲. ۳۵۲، ۲۶ سطر، ۱۷×۲۴ س. [ف ۱: ۱۳۵. و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۱ ش ۲]

- ۱۳- میکروفیلم آن در دارالمخطوطات صنعاء [ش ۳۶. ۱۷] موجود، و در فهرست آنجا با تفاوت‌هایی شناسانده شده است. [طاووس یمانی: ۱۶۶]
۱۴. رم، کتابخانه واتیکان [مجموعه بورجیانی. ۱۰۲۵]:
- عکس در: قم، مرکز احیاء میراث اسلامی [۱۳۳۴. عکسی]: جلد ششم. از آیه ۱۵۸ سوره اعراف (۷) تا انتهای سوره توبه (۹). نسخ، یکشنبه ۲۸ جمادی الاولی ۶۱۱، عناوین درشت، در برگ اول نام کتاب و مؤلف و چند تملک مشهود است. ۵۱۸ صفحه، ۵×۱۷/۲۴ سم. [ف ۱۵۱:۴. و بنگرید: واتیکان: ۱۳۳. الشامل ۱: ۲۳۷ ش ۳۹ به نقل از بروکلیمان (م) ۱: ۷۳۲، و فهرست وید: ۱۱۹. دنا ۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۱۰. فنخا ۹: ۶۲۳ ش ۲]
۱۵. ایرلند، دبلین، چسترییتی [۵۱۵۲]:
- جلد دوم. تحریر ۶۲۱، ۲۳۵ برگ. [الشامل ۱: ۲۳۱ ش ۳ به نقل از فهرست آنجا: ۷: ۵۱. و بنگرید: قره بلوط: ۲۴۲۹]
- ۱۶- میکروفیلمی از آن در مرکز المخطوطات کویت [ش ۳۶۴۹] موجود است. [یادداشت شخصی]
۱۶. ایتالیا، میلان، امبروزیانا [D. ۵۲۰. ۷۷۶]:
- جلد سوم. تحریر ۶۲۲، ۳۰۸ برگ. [الشامل ۱: ۲۳۱ ش ۴ به نقل از فهرست آنجا: ۲: ۳۸۹، و بروکلیمان (م) ۱: ۷۳۲]
۱۷. هند، پتنه، خدابخش [۲۶۷۳]:
- از آیه ۴۱ سوره اسراء (۱۷) تا سوره شعراء (۲۶). نسخ کهن، سال ۶۲۷، ۲۶۴ برگ، ۲۶ سطر. [ف ۲: ۲۶۴. و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۱ ش ۵ به نقل از بروکلیمان ۱: ۵۲۴، و (م) ۱: ۷۳۲. قره بلوط: ۲۴۲۹]
۱۸. صنعاء، کتابخانه غرب جامع کبیر [۵۲]:
- از اول سوره آل عمران (۳) به بعد. آغاز و انجام مانند ردیف ۱. نسخ عادی کهن، پنج شنبه ۲۹ صفر ۶۴۰، آیات با قلم نسبتاً درشت مشکی، ۱۶۴ برگ، ۲۷ سطر، ۱۵×۲۴ سم. [ف ۱: ۳۷. و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۲ ش ۷]
۱۹. صنعاء، سر بنی حشیش، کتابخانه مرتضی بن عبدالله وزیر:

نسخ کهن، محمد بن اسعد بن زید بن احمد عنسی [با خط نسخه دیگر این کتابخانه که مربوط به جلد پنجم است یکی است]، نزدیک به سال ۶۴۴، نسخه بدون جلد و برگها به هم ریخته که در یک جا گرد هم آمده. [مصادر التراث ۲: ۳۶۵ ش ۱]

۲۰. صنعاء، سربنی حشیش، کتابخانه مرتضی بن عبدالله وزیر:

از آیه ۱۷ سوره بقره (۲) تا آیه ۱۲۳ سوره نساء (۴). و در میانه نسخه برگهایی از جلد دیگر کتاب موجود است که مربوط به «لیس بأمانیکم ولا أمانی أهل الكتاب» سوره ص (۳۸) آیه ۳۰ و بجز آن می باشد. نسخ کهن، ظاهراً به خط محمد بن اسعد بن زید بن احمد عنسی [با خط نسخه دیگر این کتابخانه که مربوط به جلد پنجم است یکی است]، نزدیک به سال ۶۴۴. [مصادر التراث ۲: ۳۶۵ ش ۲]

۲۱. صنعاء، سربنی حشیش، کتابخانه مرتضی بن عبدالله وزیر:

جلد پنجم. از آیه ۴۱ سوره قمر (۵۴) تا آیه ۱۲۴ سوره انعام (۶)! [در فهرست چنین است و اشتباه شده، یا شاید برگهای متفرقه‌ای از جلد دیگر به این نسخه ملحق گردیده]. انجام: «تم» المجلد الخامس من التهذیب فی التفسیر». نسخ متوسط، محمد بن اسعد بن زید بن احمد عنسی، سال ۶۴۴. [مصادر التراث ۲: ۳۶۵-۳۶۶ ش ۴]

۲۲. صنعاء، جامع کبیر [۶۶]:

جلد چهارم. از آیه ۱۴ سوره اعراف (۷) تا آیه ۳۳ سوره یونس (۱۰). آغاز: «بسمله، قال أنظرنی الی یوم یبعثون قال إنک من المنظرین قال فبما أغویتنی لأقعدن لهم صراطک المستقیم ثم لآتیئهم من بین أیدیهم ومن خلفهم وعن... الإنظار الإهمال الی مدة». انجام: «من المشرکین فالظاهر یتناول الكل والاعتبار بعموم اللفظ وإلا فلیس لأحد أن یقول إنها مقصورة علی الکفار إلا بدلیل، تم الجزء الرابع من التفسیر...». نسخ کهن، روز شنبه پس از سه شب از گذشت ماه جمادی الآخره ۶۴۵، آیات با قلم سیاه درشت شبیه به خط کوفی، جای عناوین سفید مانده، چهار برگ در آغاز نسخه و پنج برگ در آخرش از کتابی در فقه از سده ۷ صحافی شده. پیش از شروع تفسیر در صفحه عنوان به خط کهن آمده که این نسخه به رسم خزانه اجل اوحد بهاء الدین علی بن احمد بن... وادعی کتابت شده، هم چنین در این صفحه یادداشت ثبت نسخه در خزانه متوکلیه صنعاء وجود دارد. ۲۵۴ فریم، ۲۴ سطرو، ۱۸×۲۵ سم.

[ف ۱: ۱۳۳-۱۳۴. و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۲ ش ۶. رؤیت (پوشه ۲۴)]

۲۳. صنعاء، کتابخانه غرب جامع کبیر [۹۸. تفسیر]:

جلد ششم. تحریر ۶۴۹، ۱۷۸ برگ. [الشامل ۱: ۲۳۲ ش ۸ به نقل از فهرست قدیم آنجا: ۱۰ (در فهرست مورد استفاده ما معرفی نشده)]

۲۴. قم، آیه الله گلپایگانی [۸/۶۱-۱۳۵۱]:

جلد یکم. سوره فاتحه الكتاب (۱) و سوره بقره (۲). آغاز: مانند ردیف ۴۰. انجام: «الاحکام، الآیه تدلّ علی بطلان مذهب الجبر فی المخلوق... وتدلّ علی وجوب الاقتداء بالمؤمنین فیما حکى عنهم من الايمان وتدلّ قوله فانصرنا علی انّ لهم فعل لذلك سأل النصره، تمّ المجلد الاول». نسخ، فیصل بن عبد شمس ذهلی، برای امیراجل احمد بن قاسم بن جعفر، دوشنبه ۲۸ ذی قعدہ ۶۵۱، عناوین به نسخ جلی شنکرف، آیات شریفه نسخ جلی مشکى، نسخه برای امیر احمد بن قاسم بن جعفر نگاشته شده است. جلد تیماج قهوه ای ضربی، ترنج باسر، مجدول، ۳۲۵ برگ، ۲۰ سطر، ۵/۱۷×۵/۲۵ سم. [ف ۲: ۱۰۹۰-۱۰۹۱ ش ۳۲۹۴. و بنگرید: دنا ۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۱۱. فنخا ۹: ۶۲۳ ش ۳]

این نسخه پیشتر در کتابخانه شخصی حاج اسماعیل هدایتی در رقم بوده، و در فهرست آنجا شناخته شده است. [تراثنا ۳: ۷۲]

۲۵. ترکیه، استانبول، کتابخانه ملی [مجموعه فیض الله افندی ۶۶]:

عکس در: قم، آیه الله مرعشی [۴۰۵. عکسی]: جلد ششم. از آیه ۴۱ سوره اسراء (۱۷) تا آخر سوره فرقان (۲۵). آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله الواحد العادل، قوله تعالی: و لقد صرفنا فی هذا القرآن». انجام: مانند ردیف ۷۶. نسخ، مسعود بن یوسف، روز چهارشنبه ۲۶ صفر ۶۵۲، در حاشیه تصحیح شده، روی برگ عنوان تملک فیض الله افندی مفتی عثمانی و مهر وقفی او دیده می شود. طبق گفته «ششن» نسخه برای خزانه امیر بزرگ احمد بن قاسم حسنی علوی هاشمی قاسمی نبوی کتابت شده است. ۲۱۲ برگ، ۲۶ سطر. [ف ۱: ۳۵۵ به نقل از فهرست آنجا: ۱: ۲۴۵. و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۳ ش ۱۳. ششن: ۲۱۶ ش ۳۴۷. دنا ۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۱۲. فنخا ۹: ۶۲۳ ش ۴. قره بلوط: ۲۴۳۰]

حاجی خلیفه، از نسخه ای که مؤرخ سال ۶۵۲ بوده یاد کرده که ممکن است همین نسخه

بوده باشد. [کشف الظنون ۱: ۵۱۷]

۲۶. صنعاء، جامع کبیر [۶۸]:

جلد ششم. از آیه ۱۰۴ سوره مائده (۵) تا آیه ۱۳ سوره اعراف (۷). بر روی صفحه عنوان این نسخه و در ترقیمه آن با خط کهن آمده که تفسیر حاکم جشمی در هجده جزء است. آغاز: «بسمله، وإذ اقبل لهم تعالوا إلى ما أنزل الله وإلى الرسول قالوا حسبنا ما وجدنا عليه آباءنا أولو كان آباؤهم لا يعلمون شيئاً ولا يهتدون، اللغة الحسب الكفاية». انجم: «من الذلّ والعقوبة و تدلّ على أنّ ترك السجود فعله لذلك استحقّ العقوبة فبطل قول المجبرة في المخلوق، تمّ المجلّد السادس من ثمانية عشر جزءاً من كتاب التهذيب...». نسخ کهن کم نقطه، ذی حجّه ۶۵۴ در قریه مسلب [یا: مسلت، در ترقیمه بدون نقطه است]، آیات با قلم درشت مشکى، عناوین و سرفصلها با شنگرف، این نسخه برای خزانه شیخ اجل اعزّ مجدالدین خاصّة امیر المؤمنین احمد بن محمد ممیز [یا: متمیز، روی نام او را خطّ زده اند] کتابت شده. روی برگ آغاز یادداشت وقف نسخه به تاریخ ۹۵۵ در شهر صنعاء و یادداشت های دیگر دیده می شود، ۲۱۰ برگ، ۱۸ سطر، ۱۷×۲۶ سم. [ف: ۱: ۱۳۴. ۱۳۵. و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۲ ش ۱۰. رؤیت (پوشه ۲۵)]

- میکروفیلم آن در دار المخطوطات صنعاء [ش ۳۶. ۱۶]. موجود است. [طاووس یمانی: ۱۶۸]

۲۷. رحبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

جلد سوم. از آیه ۱۰۳ سوره نساء (۴) تا آیه ۱۳ سوره اعراف (۷). آغاز: «بسمله، ربّ سهّل بکرمک. قوله تعالی فإذا قضیت الصلاة فاذکروا لله قیاماً و قعوداً و علی جنوبکم فإذا اطمأننتم فأقیموا». انجم: «وانه کفر و یدلّ علی أنّ الجنة منزّهة عن کون أعداء الله فیها و یدلّ علی أنّ الطرد و الإبعاد من الذلّ و العقوبة و یدلّ علی أنّ ترک السجود فعله لذلك استحقّ العقوبة فیبطل قول المجبرة فی المخلوق، تمّ المجلّد الثالث من التفسیر و یتلوه فی المجلّد الرابع قوله تعالی قال أنظرنی إلى یوم یبعثون...». نسخ، ابوالقاسم بن عبدالله حکیم بعدانی، روز سه شنبه ماه ذی - حجّه ۶۷۳، در صفحه عنوان یاد شده که این تفسیر در نه جزء است. و در همین صفحه آمده که نسخه به رسم [خزانه] «الفقیه الأجلّ العالم الورع الكامل أبی عبدالله محمد بن سنان بن أحمد بن یحیی بن أحمد بن ماحان [یا: ماکان] أجزّل الله ثوابه و جعل الجنة مأبه آمین آمین» کتابت شده. آیات با قلم سیاه درشت و عناوین با شنگرف. از نسخه های کتابخانه سید محمد بن مطهر

کحلانی بوده است. جلد چرمی قرمز متمایل به نارنجی لبه دار. ۲۶۶ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۱۸). و بنگرید: مصادر التراث ۱: ۳۳۰ ش ۱ که نام ناسخ را درست نیاورده]
۲۸. هند، کلکته، جمعیت آسیایی [۲(۵۳):

از آیه ۱۳ سوره اعراف (۷) تا آیه ۳۲ سوره یونس (۱۰). تحریر ۶۷۴، ۲۲۱ برگ. [الشامل ۱: ۲۳۲ ش ۱۱ به نقل از فهرست آنجا: ۱۸]

۲۹. صنعاء، سربنی حشیش، کتابخانه مرتضی بن عبدالله وزیر
جلد پنجم. از آیه ۱۵۲ سوره انعام (۶) تا آیه ۴۰ سوره اسراء (۱۷). انجام: «تم الجزء الخامس من تفسیر المحاکم، ویلیه الجزء السادس إن شاء الله، أوله: ولقد صرفنا فی هذا القرآن من سورة بنی اسرائیل». نسخ، حسین بن عبدالله بن حسن بن خدیجه، سال ۶۷۷. [مصادر التراث ۲: ۳۶۶ ش ۵]

۳۰. صنعاء، سربنی حشیش، کتابخانه مرتضی بن عبدالله وزیر
جلد سوم. از آیه ۱۲۴ سوره انعام (۶) تا آیه ۱۲ سوره اعراف (۷). از آغاز افتاده: «نهی عنه و أوعد علیه ولا يجوز أن يقال هوزینه خلاف ما يقوله المجبرة ويدل علی أن ذلك المكرو العمل فعلهم ليس بخلق الله لذلك ذمهم علیه و عاقبهم علی اقراره». انجام: مانند ردیف ۲۷. نسخ نیکو، محمد بن اسعد بن زید بن احمد عنسی [کاتب نسخه دیگر همین کتابخانه] یا حسین بن عبدالله بن حسن بن خدیجه، دهه آخر ماه صفر ۶۷۷. ۳۱۶ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۱۲). و بنگرید: مصادر التراث ۲: ۳۶۵ ش ۳]

۳۱. قم، آیه الله مرعشی [۳۷۴۶]:
جلد نهم. از سوره جمعه (۶۲) تا سوره ناس (۱۱۴). پایان قرآن. در فهرست همین کتابخانه [۳۲: ۵۵۹-۵۶۰] احتمال داده شده که این نسخه گزیده‌ای از اصل کتاب باشد؛ چه آنکه در موارد متعددی از جمله در تفسیر سوره العادیات این تلخیص مشهود است. آغاز: «سورة الجمعة مدنية احدی عشرة آية و عن النبي صلى الله عليه و علی آله من قرأ سورة الجمعة كتب له عشر حسنات». نسخ معرب، حسین بن عبدالله بن حسن بن جدقة [شاید: حدقة] الخولانی، دوشنبه از جمادی الآخرة ۶۷۸، عناوین شنگرف، آیه هامشکی درشت با اعراب، روی برگ اول تملک عبدالله بن عمرو بن علی بن یحیی الحید، و علی بن محمد بن علی، و مهر بیضوی «جواد بن مرتضی الحسنی الحسینی الطباطبائی» دیده می‌شود، این مهر در صفحه

آخر نیز مشهود است، جلد مقوایی عطف تیماج قهوه‌ای. ۲۰۳ برگ، ۲۵ سطر. ۱۷/۵ × ۲۳/۵
سم. [ف: ۱۰: ۱۴۱. و بنگرید: دنا: ۳: ۴۶۹. ش ۷۳۰۱۳. فنخا: ۹: ۶۲۳. ش ۵. اشکوری ۳:
۵۵۸. قره بلوط: ۲۴۳۰]

۳۲. رجبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

جلد هشتم. از آیه ۳۱ سوره ابراهیم (۱۴) تا آیه ۵۱ سوره مریم (۱۹). نسخ ممتاز، سال ۶۸۵.
[مصادر التراث ۱: ۳۳۱ ش ۷]

۳۳. رجبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

در صفحه عنوان آن را جلد نهم دانسته! از آیه ۷۱ سوره مریم علیها السلام تا آخر سوره
فرقان (۲۵). در ترقیمه گفته که جلد دهم تفسیر از اول سوره شعراء شروع می شود. با نسخه
ردیف ۷۶ که جلد ششم است بسنجید. آغاز: «بسمله، الحمد لله وحده و به أستعین، قوله
تعالی وإن منکم إلا واردها کان علی ربک حتماً مقضیاً ثم ننجی الذین اتقوا». انجام: «ویدل
قوله ما یعبأ بکم ان الغرض بخلقهم دعائهم یعنی إنه إنما خلقهم لنفعمهم إذ لا یجوز علیه المنافع و
المضار، تم المجلد التاسع من التفسیر ویتلوه فی المجلد العاشر أول سورة الشعراء، والحمد لله رب
العالمین...». [این انجامه را با انجامه ردیف ۷۶ بسنجید]. نسخ بسیار ممتاز کمی معرب،
موسی بن عبدالله بن موسی، ۱۰ رجب ۶۸۵ در شهر صعده، آیات با قلم سیاه درشت معرب و
عناوین با رنگ سرخ. نسخه به دستوریحیی بن حسین بن محمد ذوید کتابت شده و
یادداشت وقف او بر روی صفحه عنوان موجود است. در همین صفحه نیز یادداشت وقف
نسخه به خط مجدالدین بن محمد بن منصور مؤیدی در ۱۳ شعبان ۱۴۰۹ دیده می شود. ۲۴۰
فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۵). و بنگرید: مصادر التراث ۱: ۳۳۰ ش ۴ که همه اطلاعات را
نیاورده]

۳۴. صنعاء، جامع کبیر [۶۹]:

جلد هفتم. از سوره شعراء (۲۶) تا سوره زمر (۳۹). آغاز: «بسمله، حمدله، سورة الشعراء،
مئتان و سبع و عشرون آیه. قال القاضی: المروى عن الحسن و عكرمة أنها مکیة إلا قوله و
الشعراء یتبعهم الغاوون إلى آخر السورة». انجام: «ولو کان كذلك لکان الفاسق معزى بالمعاصی
ویدل انه یقضى بالحق و یتصف للمظلوم من الظالم، تم الجزء السابع من تسعة أجزاء». نسخ

کهن کم نقطه، روز یکشنبه ۱۲ صفر ۶۹۶، آیات با قلم درشت، سرعنوانها با قلم سرخ، کاتب نسخه همان مالک نسخه بوده که نامش محو شده. روی برگ آغاز یادداشت وقف مولانا المتوکل علی الله نسخه را بر جامع صنعاء به تاریخ ۱۳۴۴، و یادداشت تملک المهدی لدین الله علی بن محمد بن علی به خط کهن، و نیز نام سوره‌هایی که در این جلد به تفسیر درآمده‌اند دیده می‌شود. ۱۹۷ برگ، ۳۱-۳۶ سطر، ۲۶×۱۷ س. [ف: ۱: ۱۳۵. ۱۳۶. و بنگرید: شامل ۱: ۲۳۳ ش ۱۲. رؤیت (پوشه ۲۱)]

- میکروفیلم آن در دارالمخطوطات صنعاء [ش ۴۰. ۱۷]. موجود، و در فهرست آنجا کتابت نسخه را در سال ۶۶۹ دانسته که ظاهراً اشتباه است. [طاووس یمانی: ۱۶۶. ۱۶۷] ۳۵. ین، کتابخانه شخصی عشری:

از آیه ۵ سوره آل عمران (۳) تا آیه ۱۰۲ سوره نساء (۴). آغاز افتاده: «الحق بهم الوعيد قوله تعالى إن الله لا يخفى عليه شيء في الأرض ولا في السماء... اللغة التصوير جعل الشيء على صورة لم يكن عليها وأصلها من صاره يصوره صوراً إذا أماله فسمي الصورة لأنها مائلة إلى». انجام: مانند ردیف ۱. نسخ کهن کم نقطه، ماه شعبان ۶۹۷، آیات با قلم درشت سیاه، عناوین با شنگرف، دو صفحه به اندازه کوچکتر از قطع نسخه به آخر آن چسبانده‌اند که در آن به خط صلاح بن امیرالمؤمنین طریق مناووله کتاب «غریب حدیث رسول الله صلی الله علیه و آله» تصنیف ابو عبید قاسم بن سلام و اجازه او بدان کتاب و کتاب «غریب» ابن قتیبه و «الفائق» زنجشیری یاد شده است. ۱۷۰ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۱)] ۳۶. رم، کتابخانه واتیکان [مجموعه بورجیانی ۱۰۱۳]:

عکس در: قم، مرکز احیاء میراث اسلامی [۱۳۱۲. عکسی]: جلد سوم. از اواخر سوره نساء (۴) تا آیه ۱۴ سوره اعراف (۷). نسخ، احمد بن حسین بن محمد بن عواص، یکشنبه از ماه ربیع الآخر ۷۰۰، عناوین شنگرف یا توخالی، در آغاز و پایان تملک «یحیی بن حسین بن امیر المؤمنین منصور بالله قاسم بن محمد بن علی» و سپس تملک «سید حسین بن عبدالله حسنی جبایی [کذا]» مندرج است. در ابتدای نسخه صفحاتی از باب خوف و رجاء «احیاء العلوم» غزالی نقل شده، و چند تملک به چشم می‌خورد که بعضی از آنها به تاریخ سال ۱۲۱۳ و ۱۲۹۰ می‌باشد، از ص ۱۴ تا ۳۳ شامل آیه ۱۱۷. ۱۳۶ سوره نساء به خطی غیر از خط بقیه نسخه

می باشد و بعداً اضافه شده است. ۴۴۸ صفحه، ۲۶×۱۹ سم. [ف ۴: ۱۳۴. و بنگرید: واتیکان: ۱۲۹. الشامل ۱: ۲۳۷ ش ۳۷ به نقل از بروکلیمان (م) ۱: ۷۳۲، و فهرست ویدا: ۱۱۵. دنا: ۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۱۴. فنخا: ۹: ۶۲۳ ش ۱۱]
 ۳۷. ین، کتابخانه شخصی:

کمی پیش از آیه ۲۶ سوره اعراف (۷) تا آیه ۳۳ سوره یونس (۱۰). آغاز افتاده: «والجنة عن ابي صالح منها من السماء إلى الأرض بعضكم لبعض [یک کلمه محوشده] فهو آدم و ذرّيته عدوّ ايليس و حزبه و ايليس و حزبه عدوّ لآدم و ذرّيته». انجام افتاده: «أرزاقهم و حواسهم و تدابير أمورهم و مصالحهم، و تدلّ على صحة الحجاج في الدين لأنه تعالى حاجّ به المشركين، و تدلّ على أن العبادة تستحقّ بالقدرة على أصول النعم». نسخ کم نقطه، اوایل سده ۷، آیات با قلم سیاه درشت، عناوین و برخی علایم با شنگرف، نسخه بدون جلد. ۲۶۹ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۱۸)]

۳۸. صعده، کتابخانه صلاح بن احسن نورالدين:

از آیه ۵۷ سوره یونس (۱۰) تا آیه ۴۶ سوره ابراهیم (۱۴). آغاز افتاده: «يصير جملته كالشيء الواحد و يحتاج إلى بينة مخصوصة و مقتضاه صحة الإدراك به، فأما الموت فهو غرض». انجام افتاده: «وقيل إن جباراً أخذ سنوراً و رباها حتى شبت ثم قعد هو و صاحب له في تابوت عمل له بابان أحدهما من أعلى و الآخر من أسفل و ربطت التابوت». نسخ، اوایل سده ۷، آیات با قلم سیاه درشت کم نقطه، عناوین با قلم خاکستری یا شنگرف کم رنگ، برخی جا افتادگی ها در حاشیه آمده، روی برگ نخست یادداشتی درباره این تفسیر و مؤلف آن به خط محمد بن علی اعقم در جمادی الآخره ۷۸۲ موجود است. ۲۶۱ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۱۰). و بنگرید: مصادر التراث ۱: ۵۶۴ ش ۱]

۳۹. ین، کتابخانه شخصی محمد بن احمد بن علی بن حسین متوکل:

کمی پیشتر از آیه ۳۷ سوره یونس (۱۰) تا آیه ۵۰ سوره انبیاء (۲۱). از آغاز افتاده: «یعنی ما یحقّ و یجب لله على عبادته و قيل دين الإسلام عن الأصمّ فإذا لم تمکنهم يقولوا إن شركاءهم یهدون و ثبت بالدلیل أنّ الله یهدی ققل یا محمد احتجاجاً علیهم قل الله یهدی للحقّ». انجام افتاده: «قيل إنها محفوظة حتى یجازی علیها لیس العمل یتلاشی و لا یجوز علیها الإعادة و قيل

اینما جزاها و أقام الجزاء مقامه و كفى بنا حاسبين لأنه لا يعلم الحرد له و الحبّ غيره كذلك اليسير من الأعمال و قدر جزائه، فهو يعلم تفاصيل الأعمال و قدر الجزاء فيجازى كلّ أحد». نسخ متوسط کم نقطه، سده ۷، صفحات آغازین دارای حواشی، عناوین با سرخی و در برخی صفحات با زردی، جلد پارچه‌ای، ۲۸۰ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۱۴)]
 ۴۰. صنعاء، کتابخانه غرب جامع کبیر [۴۹]:

جلد یکم. از آغاز تا آیه ۱۶۹ از سوره بقره (۲). آغاز: «بسمله، ربّ یسریرحمّک، الحمد لله الذی هدانا للإسلام و دعانا إلى دار السلام، و منّ علينا بنبينا محمد عليه السلام، و أنعم علينا بضروب الانعام، و أنزل القرآن و صانه عن التحریف و الزیادة و النقصان و نسخ به سائر الأديان، ثمّ الصلاة على سید المرسلین و خاتم النبیین و إمام المتقین محمد و على آله أجمعین. أما بعد فإنّ أولى ما یشتغل به المرء طلب العلوم الدینیة التي بها فوزه و نجاته، ثمّ عبادة ربّه الذی إليه محیاه و مماته و من أجلّ العلم». انجام افتاده: «قیل: إن الآیة وردت فیما یتصل بالتوحید و العدل... قیل أی فائدة فی الاخبار عن عداوته». نسخ کهن در برخی جاها بدون نقطه، سده ۷، آیات با قلم درشت به مشکی، در آغاز تملک‌هایی با تاریخ ۱۲۰۸ و ۱۲۳۱ و یادداشتی در شناسه نسخه که نسخه برای فقیه حمید بن احمد محلی [در فهرست آنجا: «مجلس» آمده که اشتباه است] کتابت شده آمده، وی از دانشوران زیدی سده ۷ بوده است. نسخه موریا نه خورده، ۱۹۹ برگ، ۲۲ سطر، ۱۶×۲۴ سم. [ف: ۱-۳۶. ۳۷. رؤیت (پوشه ۲۶). و بنگرید: الشامل: ۱: ۲۳۶ ش ۳۵]
 - میکروفیلم آن در دار المخطوطات صنعاء [ش ۴۶. ۹۳. فیلم ۶۲] موجود است. [طاووس
 یانی: ۱۶۷. ۱۶۸]

۴۱. ین، کتابخانه شخصی عنثری:

از حدود آیه ۲۰ سوره زخرف (۴۳) تا آیه ۱۰ سوره صف (۶۱). آغاز افتاده: «بفتح الیاء و سکون النون و تخفیف الشین ای یشبت و یکبر، و قرأ أبو جعفر و نافع و ابن کثیر و ابن عامر و یعقوب بن عبد الرحمن بالنون و هو اختیار أبی حاتم قال لأنّ هذا مدح لهم و الخلق کلّهم». سطور پایانی انجام نسخه از میان رفته است. نسخ کهن متوسط کمی معرب، سده ۷، صفحات متعددی در همان سده ۷ یا ۸ نونویسی شده با خط نسخ درشت‌تر، عناوین با قلم سیاه و در بخش‌های نونویسی شده با سرخی، هم چنین آیات در بخش نونویسی شده با قلم سیاه درشت،

پایین صفحات آخرنسخه فرسوده و کمی پاره شده به طوری که خواندن سطور پایین صفحات رادشوار ساخته. نسخه بدون جلد، ۳۰۷ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۲)]
 ۴۲. رم، کتابخانه واتیکان [مجموعه بورجیانی. ۱۰۴۵]:

عکس دز: قم، مرکز احیاء میراث اسلامی [۱۲۹۳. عکسی]: جلد پنجم. از آیه ۳۴ سوره یونس (۱۰) تا آیه ۴۰ سوره اسراء (۱۷). نسخ، سده ۷، بعضی از کلمات معرب، آیات و عناوین و نشانی‌ها مشکی درشت یا شنگرف، در آغاز امضای تملک محمد بن احمد بن محمد بن عبدالله غراشی در شوال ۱۲۹۰ مکتوب است. برخی از اوراق اول و آخر کتاب به خط دیگر است. ۵۹۷ صفحه، ۲۴×۱۷ سم. [ف ۴: ۱۱۶. و بنگرید: واتیکان: ۱۳۹. الشامل ۱: ۲۳۷ ش ۴۱ (نسخه را جلد یکم پنداشته!) به نقل از بروکلیمان (م) ۱: ۷۳۲، و فهرست ویدا: ۱۲۵. دنا: ۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۰۷. فنخا: ۹: ۶۲۳ ش ۷]

۴۳. ترکیه، استانبول، کتابخانه ملی [مجموعه فیض الله افندی. ۶۵]:

عکس دز: قم، آیه الله مرعشی [۴۰۴. عکسی]: جلد سوم. از آیه ۱۰۲ سوره نساء (۴) تا آیه ۱۲ سوره اعراف (۷). آغاز: «قوله تعالى: فاذا قضيتم الصلاة فاذكروا الله قياماً وعوداً وعلی جنوبکم، الخ». انجام: شبیه ردیف ۲۷. نسخ، احتمالاً سده ۷، در حاشیه تصحیح شده، روی برگ عنوان تملک فیض الله افندی و مهر او و مهر کتابخانه ملت استانبول و تملک احمد بن محمد بلغرادی دیده می‌شود. ۲۶۵ برگ، ۲۲ سطر. [ف ۱: ۳۵۴ به نقل از فهرست آنجا: ۱: ۲۴۵. و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۲ ش ۹. ششن: ۲۱۶ ش ۳۴۷. دنا: ۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۱۹. فنخا: ۹: ۶۲۳ ش ۸. قره بلوط: ۲۴۳۰]

۴۴. قم، آیه الله مرعشی [۱۲۸۲۲]:

آغاز افتاده: «عن عاقبة فبقي البحر كما كان ودخل فرعون وقومه فغرقوا جميعاً قوله تعالى كم تركوا من جنات و عيون و زروع الآيات القراءة قرأ أبو جعفر فكهين بغير الف یعنی اشترین بطرین و قرأ الآخرون بالالف فاكهين بالالف ای ناعمین متنعمین». انجام افتاده: «تخطم كل شىء ای تكسره نار الله الموقده ای الموجهة التي تطلع على الاقئدة يبلغ المها الى القلوب و الاطلاع و البلوغ بمعنى قال ابو على تحرق ابدانهم حتى». [سطر اول صفحه پایانی نسخه است و سطرهای بعدی قابل خواندن نبود]. نسخ قدیم، او آخر سده ۷، عنوانها و نشانی‌ها قرمز،

کاغذ شرقی، ۲۰۷ برگ، ۲۱ سطر، اندازه متن: ۱۸×۱۴ سم، جلد چرم قهوه‌ای ضربی با لچک و ترنج. از جمله نسخه‌های کتابخانه فخرالدین نصیری امینی بوده که در بهار سال ۱۳۸۳ برای کتابخانه خریداری شده است. [ف ۳۲: ۵۵۹-۵۶۰. و بنگرید: دنا: ۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۰۶. فنخا: ۹: ۶۲۳ ش ۹. و در فصلنامه میراث شهاب: ش ۳۵-۳۶، سال ۱۰ ش ۱ و ۲: ۱۴ کتابت همین نسخه را از نیمه نخست سده ۸ دانسته، و این در دنا: ۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۱۵ تکرار شده است]

۴۵. قم، آیه الله مرعشی [۱۷۱۹]:

از سوره یونس (۱۰) تا سوره نحل (۱۶). آغاز افتاده: «جاء اجلهم فلا يستأخرون... اللغة متى سؤال عن زمان و این سؤال عن مکان و کیف سؤال عن حال». انجام افتاده: «والداعی دون المدعو ولان مع الامر ترغیب». نسخ معرب، قدیم و نفیس [دانش پژوه نسخه رادر «نشریه» از سده ۷ و ۸ دانسته است] آیه‌ها با مشکی درشت، عناوین شنگرف، در حاشیه تصحیح شده، در صفحه اول و آخر مهربیضوی «جواد بن مرتضی الحسنی الحسینی الطباطبائی» دیده می‌شود. هم چنین در صفحه اول مهر مربع «الواثق بالله العلی محمد مهدی الحسینی» مشهود است، جلد تیماج قهوه‌ای ضربی. ۲۳۳ برگ، ۱۹ سطر، ۲۵ × ۱۷/۵ سم. [ف ۵: ۱۰۷-۱۰۸. و بنگرید: دنا: ۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۱۶. فنخا: ۹: ۶۲۳ ش ۱۰. اشکوری: ۳: ۵۵۸. نشریه ۶: ۳۶۴. و بنگرید: قره بلوط: ۲۴۲۹-۲۴۳۰]

نسخه عکسی این نسخه در همین کتابخانه موجود، و اطلاعات آن چنین است:

قم، آیه الله مرعشی [۴۰. عکسی]: از اواسط آیه ۴۹ سوره یونس (۱۰) تا اوایل آیه ۸۷ از سوره یوسف (۱۲). آغاز: «جاء اجلهم فلا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون». انجام: «اللغة التحسیس تطلب الشيء والتجسیس والتحسیس... قیل معناهما واحد». ۱۱۵ برگ، ۱۹ سطر. [ف ۱: ۴۳. و بنگرید: دنا: ۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۱۷]

قم، آیه الله مرعشی [۴۱. عکسی]: بقیه شماره قبل، از اوایل آیه ۸۷ سوره یوسف (۱۲) تا آخر سوره نحل (۱۶). و مختصری از آن افتاده. آغاز: «واحد عن الحربی وهو التطلب معرفه الاخبار... وقال بعضهم التجسیس بالجیم البحث عن عورات الناس والتحسیس بالحاء الاستماع لحديث القوم». انجام افتاده: «اللغة الدعاء استدعاء الفعل و طلب له... فلم یکن فوق المأمور والداعی دون المدعو ولان مع الامر». ۱۱۹ برگ، ۲۰ سطر. [ف ۱: ۴۴. و بنگرید: دنا

۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۱۸. فنخا ۹: ۶۲۴ ش ۱۳

میکروفیلم این نسخه در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران [۳۰۷۱. فیلم] موجود است. [ف ۲: ۶۰. و در دنا ۳: ۴۶۹ ش ۷۳۰۰۹ این فیلم رانسخه جداگانه گرفته!] ۴۶. صنعاء، جامع کبیر [۷۲]:

از سوره ص (۳۸) شروع شده. آغاز: «سورة ص وتسمى سورة ذی الذکر». انجام: «وقال بعضهم النظم وقال بعضهم... وقال بعضهم ما فيه من علم الغیب، تمّ الكتاب». نسخ عادی، اما به دشواری قابل خواندن است. در سال ۷۰۸ وقف شده است. ۱۶۱ برگ، ۵۰ سطر، ۱۹×۲۵ س. [ف ۱: ۱۳۸. و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۶ ش ۳۱]

میکروفیلم آن در دارالمخطوطات صنعاء [ش ۱۷۶. ۱۷۰] موجود است. [طاووس یانی: ۱۶۷]

۴۷. رحبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

در ضمن مجموعه. جلد دوم. از آیه ۱۷۵ سوره بقره (۲) تا آیه ۹۹ سوره آل عمران (۳). آغاز افتاده: «من صفة لهم وقيل في الأحكام ويشترون به ثناً قليلاً يستبدلون به [المعنى] قيل هو قليل في نفسه وقيل قليل بالإضافة إلى ما فيه من الضرر وفوت النفع». انجام: «بخلافه لأن حدّ من لم يؤمن قبيح أيضاً وآخر الآية وعيد عظيم كمن يقول [... پارگی] أنا علیم بفعلک غیر غافل عنک، تمّ الجزء الثانی...». نسخ ممتاز، پگاه روز شنبه [کلمه بعدی در نسخه پاره شده، شاید ۱۶ یا ۲۶] ذی حجه ۷۱۴، کتابهای دیگر این مجموعه عبارتند از: «الإصابة في العمل بالدلائل القوية في إمامة خير البرية» و «عارضه الأهودی في إمامة أمير المؤمنين علی (ع)» هر دو از عبد الوهّاب بن صلاح کستبان (ق ۱۳) و به خطّ همو. ۱۹۰ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۹). و بنگرید: مصادر التراث ۱: ۳۳۱. ۳۳۲ ش ۹ که تاریخ تحریر نسخه را نادرست آورده]

۴۸. رحبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

از اول سوره مریم (۱۹) تا آیه ۱۶۸ از سوره صافات (۳۷). نسخ خوب بدون نقطه، سال ۷۳۷. [مصادر التراث ۱: ۳۳۰ ش ۲]

۴۹. عربستان سعودی، عنيزة الوطنية:

جلد یکم و دوم. تحریر سده ۸، ۲۵۰ برگ. [الشامل ۱: ۲۳۳ ش ۱۴ به نقل از مجله معهد

المخطوطات العربية، سال ۲۳، ۱: ۱۷]

۵۰. رحبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

عکس از روی نسخه کتابخانه آل دیلمی در شهر ذمار. جلد دوم. از آغاز سوره آل عمران (۳) تا آیه ۱۰۳ سوره نساء (۴). آغاز و انجام مانند ردیف ۱. نسخ نیکو، احمد بن یحیی بن حسن بن احمد بن عثمان، روز دوشنبه نیمه محرم ۸۰۶، آیات با قلم سیاه درشت تراژمتن، عناوین با شنگرف، برخی افتادگی‌ها و تصحیحات در حواشی، روی برگ نخست یادداشت مطالعه و تصحیح نسخه در ۲۵ ربیع الآخر ۱۲۹۲ به خط احمد بن لطف دیلمی، یادداشت تملک محمد بن اسحاق بن امیر المؤمنین، و این که نسخه در خزانه محمد بن صالح [...] در سال ۱۱۶۰ بوده، و نیز یادداشت تملک زید بن علی بن حسن دیلمی به واسطه خرید احمد بن علی حجری خفانی اشرعی سودانی در ۱۳۲۸ دیده می‌شود. در حاشیه برگ آخر هم یادداشت مطالعه و تصحیح در مدت ده روز از ماه جمادی الآخره ۱۳۲۶ به خط زید بن علی بن حسن دیلمی، و در پایین همین برگ یادداشت مطالعه دیگری مؤرخ ۲ جمادی الآخره ۱۳۹۳ موجود است. ۲۴۶ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۱۵). و بنگرید: مصادر التراث ۱: ۳۳۱ ش ۸]

۵۱. آمریکا، دانشگاه لس آنجلس [A. ۲۰۴]:

متن ناشناخته، فهرستگار احتمال داده که تفسیر جشمی باشد. آغاز و انجام افتاده، از آیه ۱۰۳ سوره اعراف (۷) اندکی پیش از «ثم بعثنا من بعدهم موسی بالبینات... بیضاء للناظرین» تا آیه ۵۳ سوره یونس (۱۰) «یستنبئونک... قل ای وربی... خیر مما یجمعون». نسخ، سده ۹ و ۱۰، قطع وزیری کوچک. نمونه‌ای از متن این نسخه [مربوط به سوره انفال (۸) آیه ۱۵]: «یا ایها الذین آمنوا اذا القیتم الذین کفروا زحفاً... مغرمون اللغه الزحف الجیش الدیم الذی یری لکثرته کأنه یرحف ای یدب... التاویل فلم یقتلوهم ادبهم وهداهم الی فناء الافعال بسلب الفعل عنهم واثباته لله». [نشریه ۱۱. ۱۲: ۱۷۲-۱۷۳]

۵۲. هند، پتنه، خدابخش [۲۶۷۴]:

جلد هفتم. از سوره شعراء (۲۶) تا سوره صافات (۳۷). نسخ، سال ۹۰۰، ۲۸۰ برگ، ۲۱ سطر. [ف ۲: ۲۶۴. و بنگرید: قره بلوط: ۲۴۲۹. الشامل ۱: ۲۳۳ ش ۱۵ به نقل از بروکلیمان ۱:

۵۲۴، و (م) ۱: ۷۳۲]

۵۳. رم، کتابخانه واتیکان [مجموعه بورجیانی - ۱۰۲۶]:

جلد چهارم. آیه ۱۴ سوره اعراف (۷) تا آیه ۳۳ سوره یونس (۱۰). مؤرخ ذی قعدة ۹۲۵. ۲۸۴ برگ، ۵/۱۶×۲۴/۵ سم. [واتیکان: ۱۳۳]. وبنگرید: الشامل ۱: ۲۳۷ ش ۴۰ به نقل از فهرست ویدا: ۱۱۹، وبروکلمان (م) ۱: ۷۳۲ که تاریخ و مشخصات آن را یاد نکرده اند] ۵۴. ین، کتابخانه شخصی:

جلد پنجم. از آیه ۳۵ سوره یونس (۱۰) تا آیه ۶۶ سوره حجر (۱۵). تصویرما از آخر ناقص بوده و ظاهراً اصل نسخه کامل است. آغاز: «بسمله، و به نستعین و صلی الله علی نبیه محمد و آل محمد و سلم». تفسیر قوله تعالی قل هل من شركائکم من بید الخلق ثم یعیده قل الله بید الخلق ثم یعیده فانی تؤفکون قل هل من شركائکم». انجام موجود در تصویر نزد ما: «و هم اولاده و امض بقطع من اللیل قیل بقطعه عن ابن عباس والأصم وقیل ببعض وقیل بیغته وقیل سرهم إذا بقی من اللیل قطعه». نسخ ریز، سده ۱۱، آیات و علایم با قلم سرخ، عناوین با قلم سیاه درشت، روی صفحه عنوان آمده: «الجزء الخامس من التهذیب فی علم التفسیر من علم التنزیل». روی همین صفحه یادداشت تملک مؤرخ ۱۰۵۳ و تملک محمد بن اسحاق و چندین فایده تفسیری دیده می شود. بالا و پایین برخی برگها رطوبت دیده است. ۱۶۵ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۲۰)]

۵۵. ایتالیا، میلان، امبروزیانا [B. ۴۴. ۱۶۸]:

تحریر ۱۰۵۸، ۲۱۵ برگ. [الشامل ۱: ۲۳۳ ش ۱۶ به نقل از فهرست آنجا: ۲: ۸۳، وبروکلمان (م) ۱: ۷۳۲]

۵۶. صنعاء، جامع کبیر [۷۶]:

از سوره شعراء (۲۶) تا آخر سوره یس (۳۶). آغاز: «سورة الشعراء مائتان وسبع وعشرون آية، قال القاضي المروى عن الحسن وعكرمة». انجام: «ومنھا خلق السماوات والأرض ویدل علی تنزیهه من كل قبیح ویدل علی صحة القیاس لأنه تعالی قاس الإعادة علی الابتداء، تم الكتاب». نسخ کهن، از ص ۱-۵۷ و از ص ۱۴۹-۱۵۴ به خط حسن بن مهدی مهلا پس از نماز جمعه شعبان ۱۰۶۴ نونویسی شده، در بخش کهنه نسخه آیات با قلم متوسط مشکی و برگها به زردی گراییده، و در بخش تازه تر آیات با قلم سرخ کتابت شده. از نسخه های وقفی محمد بن حسن در ۱۳۴۴ با یادداشت به خط همو، ۱۵۴ برگ، ۲۹-۳۳ سطر، ۱۸×۲۴ س. [ف ۱: ۱۳۷].

- و بنگرید: الشامل: ۱: ۲۳۴ ش ۱۷]
۵۷. هند، پتنه، خدا بخش [۲۶۷۰]:
- جلد یکم. از سوره حمد (۱) تا آل عمران (۳). نسخ، سال ۱۱۰۰، ۱۸۲ برگ، ۳۰ سطر. [ف ۲: ۲۶۳. و بنگرید: الشامل: ۱: ۲۳۴ ش ۱۸. قره بلوط: ۲۴۲۹]
۵۸. هند، پتنه، خدا بخش [۲۶۷۱]:
- جلد سوم. از آیه ۱۱۷ سوره نساء (۴) تا آیه ۱۳ سوره اعراف (۷). نسخ، سال ۱۱۰۰، ۱۶۶ برگ، ۳۰ سطر. [ف ۲: ۲۶۳. و بنگرید: الشامل: ۱: ۲۳۴ ش ۱۹. قره بلوط: ۲۴۲۹]
۵۹. هند، پتنه، خدا بخش [۲۶۷۲]:
- جلد پنجم. از آیه ۳۴ سوره یونس (۱۰) تا آیه ۴۰ سوره اسراء (۱۷). نسخ، سال ۱۱۰۰، ۱۸۴ برگ، ۳۰ سطر. [ف ۲: ۲۶۳. و بنگرید: قره بلوط: ۲۴۲۹. الشامل: ۱: ۲۳۴ ش ۲۰ به نقل از فهرست انگلیسی آنجا ۱۸ (۲): ۵. بروکلیمان: ۱: ۵۲۴، و (م) ۱: ۷۳۲]
۶۰. هند، پتنه، خدا بخش [۲۶۷۵]:
- جلد هشتم. از سوره صافات (۳۷) تا آیه ۲۰ سوره حشر (۵۹). نسخ، سال ۱۱۰۰، ۲۷۰ برگ، ۳۰ سطر. [ف ۲: ۲۶۴. و بنگرید: الشامل: ۱: ۲۳۴ ش ۲۱. قره بلوط: ۲۴۲۹]
۶۱. هند، پتنه، خدا بخش [۲۶۷۶]:
- جلد نهم. از آیه ۲۱ سوره حشر (۵۹) تا آخر قرآن. نسخ، سال ۱۱۰۰، ۲۴۲ برگ، ۳۰ سطر. [ف ۲: ۲۶۴. و بنگرید: قره بلوط: ۲۴۲۹. الشامل: ۱: ۲۳۴ ش ۲۲ به نقل از فهرست انگلیسی آنجا ۱۸ (۲): ۸. ۹. بروکلیمان: ۱: ۵۲۴، و (م) ۱: ۷۳۲]
۶۲. رحبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:
- از آیه ۱۲۱ سوره نساء (۴) تا آخر سوره حج (۲۲). آغاز افتاده: «أولئك مأواهم جهنم ولا يجدون عنها محيصاً القراءة الظاهرة الا إنائاً جمع أنثى وفى السواد عن بعضهم أنثى جمع إناث». انجم: «فلا نسخ فيه ويقال هل هاهنا سجدة فى قوله واسجدوا قلنا قال أبو حنيفة لا وقال الشافعى نعم احتج أبو حنيفة بأنه جمع بين الركوع والسجود فكان أمراً بالصلاة، كان تمام نسخ هذا المختصر من التفسير...». برپایه عبارت اخیر باید بررسیید که آیا این نسخه بخشی از اصل تفسیر است یا گزینه‌ای از آن! نسخ، پگاه شنبه ۲ رمضان ۱۱۷۸، آیات با قلم مشکی درشت،

عناوین و صفحات مجدول باشنگرف. ۲۵۹ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۱۹)]

- در مصادر التراث ۱: ۳۳۲. ۳۳۳ ش ۱۳ نسخه‌ای با همین تاریخ آمده از آیه ۱۲۱ سوره نساء (۴) تا آیه ۶۰ سوره مائده (۵). و نسخه دیگر با همین شناسه در همانجا [۳۳۲ ش ۱۰] از آیه ۷۱ سوره مریم علیها السلام (۱۹) تا آخر سوره حج (۲۲) که ظاهراً نسخه‌های جداگانه نبوده و دو گزارش اشتباه از نسخه رؤیت شده بالا باشند.

۶۴. ین، کتابخانه شخصی:

سوره‌های مائده (۵)، انعام (۶) و اعراف (۷) را در بردارد. از آغاز و انجام آن افتاده و برگها پراکنده و پس و پیش صحافی شده است. نسخ، سده ۱۲، برخی صفحات نونویسی شده. روی برگ نخست یادداشتی مؤرخ ۱۱۹۱ در شهر صعده آمده مبنی بر این که نسخه حاضر قسمتهای مختلفی از تفسیر بوده که در کنار هم آمده و باید قسمتهای کمبود آن کامل شود، و این که از نسخه‌های یحیی بن صالح سحولی بوده است. آیات با قلم سیاه درشت، عناوین و صفحات مجدول باشنگرف، جلد لبه‌دار مقوایی عطف چرم. ۱۷۷ فریم رنگی. [رؤیت (پوشه ۱۷)]

۶۴. صنعاء، جامع کبیر [۷۰]:

از میانه سوره شعراء (۲۶) تا آیه ۵۵ از سوره زمر (۳۹). آغاز افتاده: «القاف اللغة التلقف تناول الشیء بالفم بسرعة تلقف تلقفاً و الطمع». انجام افتاده: «و کلهم یقفون علیه بآثبات الیاء لأنها ثابتة فی المصحف إلا فی بعض روایة أبی بکر عن عاصم». نسخ کهن، از نسخه‌های وقفی الماس المهدی، جلد قرمز. ۲۴۶ برگ، ۲۵ سطر، ۵/۲۶×۱۷ س. [ف ۱: ۱۳۶. ۱۳۷. و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۶ ش ۲۹]

۶۵. رحبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

نسخه عکسی است. از آیه ۴۰ سوره اسراء (۱۷) تا آیه ۷۰ سوره مریم علیها السلام (۱۹). نسخ ممتاز کهن، بدون تاریخ. [مصادر التراث ۱: ۳۳۲ ش ۱۱]

۶۶. صنعاء، جامع کبیر [۶۷]:

جلد ششم. آغاز: «بسمله، سورة الأعراف وهی مکية و ذکران... و قیل مکية إلا قوله و إذا قیل لهم». انجام: «و الأخوال و الخالات و أولادهم و العمات و أولاد العمات و بنات الأعمام».

خط کهن، [تاریخ یاد نشده]، سرعنوانها با قلم سرخ و آیات با قلم کشیده مشکی، اول و آخر نسخه به خط دیگری است. ۱۹۱ برگ، ۲۵ سطر، ۱۷×۲۴ سم. [ف ۱: ۱۳۴]. و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۱ ش ۲، و ۲۳۵ ش ۲۸]

۶۷. صنعاء، جامع کبیر [۷۴]:

آغاز افتاده: «وإنما أراد عمى القلب والعمى فساد آلة الرؤية». انجام افتاده: «قرأ حمزة الكسائي... بالياء والباقون بالثناء على الخطاب». نسخ کهن بدون نقطه، خواندن برخی صفحات به خاطر پوسیدگی دشوار است. ۲۳۳ برگ، ۲۴ سطر، ۱۸×۲۴ سم. [ف ۱: ۱۳۳]. و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۶ ش ۳۳]

۶۸. صنعاء، کتابخانه یحیی بن محمد بن عباس وجیه:

از آیه ۵۳ سوره کهف (۱۸) تا آیه ۷۱ سوره فرقان (۲۵). نسخ کهن، بدون تاریخ. [مصادر التراث ۱: ۱۶۴]

۶۹. رجبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

جلد دوم. از آغاز سوره آل عمران (۳) تا آیه ۷۶ سوره نساء (۴). نسخ کهن خوب. بدون تاریخ. [مصادر التراث ۱: ۳۳۱ ش ۵]

۷۰. صنعاء، جامع کبیر [۷۳]:

از میانه سوره آل عمران (۳) تا میانه سوره نساء (۴). آغاز افتاده: «العاصی خلاف قول المجبرة، و سارعوا إلى مغفرة من ربكم و جنة عرضها السماوات والأرض». انجام افتاده: «ليعلموا الدين فقتلهم عامر بن الطفيل فقنت عليهم شهراً». نسخ کهن، [تاریخ یاد نشده]، آیات با قلم درشت مشکی، پایین صفحات رطوبت دیده، جلد مزین زیبا. ۲۳۳ برگ، ۱۹ سطر، ۱۷×۲۵ س. [ف ۱: ۱۳۸]. و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۶ ش ۳۲]

۷۱. رجبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

نسخ کهن، مشخصات دیگری یاد نشده. [مصادر التراث ۱: ۳۳۳ ش ۱۷]

۷۲. رجبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

نسخه عکسی است. از آیه ۹۰ سوره مائده (۵) تا آخر سوره انعام (۶). نسخ ممتاز کهن، تاریخ یاد نشده. ۳۴۰ صفحه. [مصادر التراث ۱: ۳۳۳ ش ۱۵]

۷۳. رحبان، صعده، کتابخانه آل هاشمی:

از آیه ۱۶ سوره زخرف (۴۳) تا آیه ۱۰ سوره صف (۶۱). از آغاز و انجام افتاده. نسخ متوسط، بدون تاریخ. نسخه مغلوپی است و بعضی از برگها را موربانه خورده. [مصادر التراث ۱: ۳۳۳ ش ۱۶]

۷۴. صنعاء، جامع کبیر [۷۱]:

جلد هشتم. بر مبنای ترقیمه مؤلف منقول در پایان این نسخه، در روز سه شنبه ۹ شعبان ۴۷۷ از نگاشتن این جزء بیاسوده است. آغاز: «بسمله، استعانه، سوره مدنیة احدی عشرة آية وعن النبي صلى الله عليه وآله وسلم من قرأ سورة الجمعة كتب له». انجام: «وقال بعضهم بالصرقة وقال بعضهم ما فيه من علم فصل، تم الكتاب». نسخ نیکو، نسخه متأخر، ظاهراً از روی نسخه اصل کتابت شده. جلد قرمز: ۲۲۷ برگ، ۲۹ سطر، ۲۰×۳۰ س. [ف ۱: ۱۳۶ و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۶ ش ۳۰]

۷۵. هلند، دانشگاه لیدن [۱۶۶۲]:

تاریخ و مشخصات یاد نشده. [الشامل ۱: ۲۳۷ ش ۳۶ به نقل از پروکلیمان ۱: ۵۲۴]

۷۶. صنعاء، کتابخانه غرب جامع کبیر [۵۲]:

جلد ششم. از آیه ۴۱ سوره اسراء (۱۷) تا آیه ۷۷ آخر سوره فرقان (۲۵). آغاز: «بسمله، حمدله، قوله تعالى ولقد صرفنا في هذا القرآن ليزكروا وما يزيدهم إلا نفوراً». انجام: «وتدل على حسن طلب الرئاسة في الدين وذلك يتم بالعمل والعلم، ويدل قوله ما يعبأ أن الغرض بخلقهم دعاءهم يعني أنه خلقهم لينفعهم إذ لا تجوز عليه المنافع والمضار، تم المجلد السادس من التهذيب في التفسير». متأسفانه مشخصات نسخه شناسی در فهرست نیامده، و شماره آن هم ظاهراً اشتباه باشد چرا که با شماره نسخه دیگر این کتابخانه یکی است! [ف ۱: ۳۷]

۷۷. صنعاء، جامع کبیر [۷۵]:

از آیه ۱۴۸ سوره نساء (۴) تا اول سوره اعراف (۷). آغاز: «لما بين الأحكام عقبه بالدعاء إليه والإيمان بالأنبياء». انجام: «قوله تعالى وكم من قرية أهلكتها فجاءها بأسنا بيئاتاً وهم قائلون». نسخ، تاریخ یاد نشده، عناوین با قلم سرخ و آیات با مشکی درشت. ۲۴۷ برگ، ۲۲ سطر، ۲۰×۲۸ س. [ف ۱: ۱۳۹ و بنگرید: الشامل ۱: ۲۳۶ ش ۳۴]

۷۸. اندونزی، جاکارتا، موزه پاتاویا [۶۷]:
- ۳۱۶ برگ. تاریخ و مشخصات دیگر یاد نشده. [الشامل: ۱: ۲۳۸ ش ۴۳ به نقل از بروکلیمان (م) ۱: ۷۳۲]
۷۹. آلمان، مونیخ، مجموعه گلارز [۱۲۱]:
- تاریخ و مشخصات یاد نشده. [الشامل: ۱: ۲۳۸ ش ۴۴ به نقل از بروکلیمان (م) ۱: ۷۳۲]
۸۰. ترکیه، کتابخانه شهید علی پاشا [۱۰۱]:
- جلد سوم. تاریخ و مشخصات یاد نشده. [قره بلوط: ۲۴۳۰]
۸۱. صنعاء، سر بنی حشیش، کتابخانه شخصی آل وزیر:
- جلد پنجم. تاریخ و مشخصات یاد نشده. [ف: ۳۵. و بنگرید: قره بلوط: ۲۴۳۰]
۸۲. ایتالیا، میلان، امبروزیانا [۷۳-B]:
- بدون تاریخ. ۱۹۲ برگ. [الشامل: ۱: ۲۳۵ ش ۲۳ به نقل از فهرست آنجا: ۲: ۳۷، و بروکلیمان (م) ۱: ۷۳۲]
۸۳. ایتالیا، میلان، امبروزیانا [A/۳/۳۷C. (۲۹۳)]:
- ۱ برگ از کتاب (۲. الف). [الشامل: ۱: ۲۳۵ ش ۲۴ به نقل از فهرست آنجا: ۲: ۱۴۵]
۸۴. ایتالیا، میلان، امبروزیانا [۲۱۰-C. ۴۶۶]:
- جلد چهارم. تاریخ یاد نشده. ۱۷۴ برگ. [الشامل: ۱: ۲۳۵ ش ۲۵ به نقل از فهرست آنجا: ۲: ۲۳۲، و بروکلیمان (م) ۱: ۷۳۲]
۸۵. هلند، بریل، مجموعه شهر لیدن [۲۱۴]:
- تاریخ یاد نشده. ۲۰۰ برگ. [الشامل: ۱: ۲۳۵ ش ۲۶ به نقل از فهرست آنجا: ۶۰: ۶۱، و بروکلیمان ۱: ۵۲۴]

مشخصات کوتاه شده منابع و فهارس

- اشکوری: جلد ۳، التراث العربی المخطوط فی مکتبات ایران العامّة: السيد أحمد الحسينی، منشورات دليل ما، قم، الطبعة الأولى ۱۴۳۱ هـ.
- أعلام المؤلفين الزيدية: تأليف: عبدالسلام بن عباس الوجيه. مؤسّسة الإمام زيد بن علي الثقافية، عمّان، المملكة الأردنية الهاشمية. الطبعة الأولى، ۱۴۲۰ هـ. ۱۹۹۹ م.
- تاريخ بيهق: تأليف: ابوالحسن علي بن زيد بيهقي معروف به ابن فندق (ق ۶). باتصحيح وتعليقات: احمد بهمنيار. مقدمه: ميرزا محمد بن عبدالوهاب قزويني. چاپ افست مروی، کتابفروشی فروغی، تهران. چاپ سوم، سال ۱۳۶۱ خ.
- تراثنا: شماره ۳، سال یکم، مؤسّسة آل البيت عليه السلام لإحياء التراث، قم، ۱۴۰۶ هـ.
- دنا: جلد ۳، فهرستواره دستنوشتهای ايران [دنا]: به کوشش: مصطفى درايّتی. ناشر: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی تهران، چاپ اول ۱۳۸۹ خ.
- الشامل: جلد ۱، الفهرس الشامل للتراث العربی الإسلامی المخطوط: المجمع الملكي لبحوث الحضارة الإسلامية. علوم القرآن: مخطوطات التفسير. مؤسّسة آل البيت، عمّان، الأردن. ۱۴۰۷ هـ. ۱۹۸۷ م.
- ششن: مختارات من المخطوطات العربية النادرة فی مکتبات تركيا: إعداد: رمضان ششن. تقديم: أكمل الدين إحسان اوغلی. منشورات وقف ايسار، وقف الأبحاث للتاريخ والفنون و الثقافة الإسلامية (ايسار). استانبول، تركيا. ۱۹۹۷ م.
- صنعاء، جامع كبير: جلد ۱، مخطوطات مكتبة الجامع الكبير، صنعاء: إعداد: أحمد عبد الرزاق الرقيحي، عبدالله محمد الحبشي، علي وهاب الأنسي. تقديم وإشراف: علي بن علي السمان وزير الأوقاف والإرشاد، الجمهورية العربية اليمنية، وزارة الأوقاف والإرشاد، الطبعة الأولى ۱۴۰۴ هـ. ۱۹۸۴ م.
- صنعاء، سر بنی حشيش، کتابخانه شخصی آل وزير: فهرس مخطوطات بعض المکتبات الخاصة فی اليمن: إعداد: عبدالله محمد الحبشي. تحقيق: جوليان يوهانسين. مؤسّسة الفرقان للتراث الإسلامی، لندن. ۱۹۹۴ م.

- صنعاء، کتابخانہ غرب جامع کبیر: جلد ۱، فہرس المخطوطات الیمنیة لدار المخطوطات و المكتبة الغربية بالجامع الكبير. صنعاء: إعداد: أحمد محمد عيسوى، أحمد يحيى الغمارى، محمد سعيد المليح، عبد الملك محمد المقحفى، أحمد عبدالرزاق الرقيحي، يحيى على الخزان، على صالح وهاب الأنسى، عبده حسين صلاح، محمد حسين السدمى، عبدالرحمن على زيارة، محمد عبدالرحمن الطير، محمد صالح القاضى. نشر: مكتبة آية الله العظمى المرعشى النجفى. الخزانة العالمية للمخطوطات الاسلامية، قم، ومركز الوثائق والتاريخ الدبلوماسى فى وزارة الخارجية بالجمهورية الاسلامية الايرانية، طهران. الطبعة الأولى، ۱۴۲۶ هـ. ۱۳۸۴ خ.

- طاووس يمانى: طاووس يمانى: فهرست ميكروفيلمهاى مجموعه دار المخطوطات صنعاء. به - كوشش: عبدالنواب احمد على المشرقى، محمد صالح يحيى القاضى. تنظيم: محبوب الزويرى. ناشر: كتابخانہ بزرگ حضرت آية الله العظمى مرعشى نجفى. قم، باهمكارى: مركز اسناد و تاريخ ديپلماسى وزارت امور خارجه جمهورى اسلامى ايران. تهران. چاپ اول، ۱۳۷۹ خ. ۱۴۲۱ هـ. ۲۰۰۱ م.

- طبقات الزيدية الكبرى: (القسم الثالث). ويسمى بلوغ المراد إلى معرفة الإسناد. تأليف: إبراهيم بن القاسم ابن الإمام المؤيد بالله (۱۱۵۲). تحقيق: عبدالسلام بن عباس الوجيه. مؤسسة الإمام زيد بن على الثقافية، عمان، المملكة الأردنية الهاشمية. الطبعة الأولى، ۱۴۲۱ هـ. ۲۰۰۱ م.

- فنخا: جلد ۹ (تقسيمات. جامه)، فهرستگان نسخه های خطی ایران (فنخا): به - كوشش: مصطفى درایتی. ناشر: سازمان اسناد و کتابخانہ ملی جمهورى اسلامى ايران، تهران. چاپ اول، ۱۳۹۱ خ.

- فهرست ميكروفيلمهاى كتابخانہ مركزى و مركز اسناد دانشگاه تهران: جلد ۲، به كوشش: محمد تقى دانش پژوه. انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول ۱۳۵۳ خ.

- قره بلوط: معجم التاريخ التراث الإسلامى فى مكتبات العالم: (المخطوطات والمطبوعات). إعداد: على الرضا قره بلوط وأحمد طوران قره بلوط. نشر: دار العقبة، قيصرى تركيا، الطبعة الأولى ۱۴۲۲ هـ.

قم، آية الله گلپایگانی:

جلد ۲، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی آیه الله گلپایگانی قم: نگارش: علی صدرایی خویی و ابوالفضل حافظیان بابلی. به کوشش و ویرایش: مصطفی درایتی. ناشر: مؤسسه فرهنگی پژوهشی الجواد علیه السلام، مشهد. کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی تهران، چاپ اول، ۱۳۸۸ خ.

قم، آیه الله مرعشی:

جلد ۵، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیه الله العظمی نجفی مرعشی: نگارش: سید احمد حسینی. زیر نظر: سید محمود مرعشی. سازمان چاپ مهر قم، ۱۳۵۵ خ.

جلد ۱۰، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیه الله العظمی نجفی مرعشی: نگارش: سید احمد حسینی. زیر نظر: سید محمود مرعشی. چاپ خیام قم، ۱۳۶۲ خ.

جلد ۳۲، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی: گنجینه جهانی مخطوطات اسلامی، ایران. قم، از سید محمود مرعشی نجفی، با همکاری گروه فهرست‌نگاران کتابخانه. ناشر: کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی قم، چاپ اول ۱۳۸۳ خ.

فهرست عکسی. جلد ۱، فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه عمومی حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی: نگارش: محمد علی حائری. زیر نظر: سید محمود مرعشی. چاپ بهمن قم، ۱۴۱۱ هـ. ۱۳۶۹ خ.

فهرست عکسی. جلد ۳، فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی: نگارش: ابوالفضل حافظیان بابلی. زیر نظر: سید محمود مرعشی نجفی. ناشر: کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی قم، ۱۴۲۹ هـ. ۱۳۸۷ خ.

قم، مرکز احیاء میراث اسلامی:

فهرست عکسی. جلد ۴، فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی: قم - ایران. زیر نظر: سید احمد حسینی اشکوری. نگارش: سید جعفر حسینی اشکوری و سید صادق حسینی اشکوری. چاپ اول قم، ۱۳۸۲ خ.

فهرست عکسی. جلد ۷، فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی: قم -

ایران. نگارش: سید جعفر حسینی اشکوری. ناشر: مجمع ذخائر اسلامی قم، چاپ اول ۱۳۸۷ خ.
کشف الظنون عن أسامی الکتب والفنون: مصطفی بن عبدالله الشهیر بجاجی خلیفة و
بکاتب چلبی. عنی بتصحیحہ و طبعہ... محمد شرف الدین یالتقایا، و رفعت بیلگه الکلیسی.
أفسیت دار احياء التراث العربی بیروت، عن طبعة استنبول.

- مصادر التراث: جلد ۱ و ۲، مصادر التراث فی المكتبات الخاصة فی الیمن: تألیف:
عبدالسلام عباس الوجیه. مؤسسه الإمام زید بن علی الثقافیة، عمان، المملكة الأردنية
الهاشمية. الطبعة الأولى، ۱۴۲۲ هـ- ۲۰۰۲ م.

مفتاح الكنوز الخفية = هند، پتنه، خدابخش

- میراث شہاب: شماره ۳۵- ۳۶، سال ۱۰ ش ۱ و ۲، نشریه کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله
العظمی مرعشی نجفی، قم. سال ۱۳۸۳ خ.
نشریه:

جلد ۶، نسخه های خطی: نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. زیر نظر: محمد تقی
دانش پژوه و ایرج افشار. انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول ۱۳۴۸ خ.

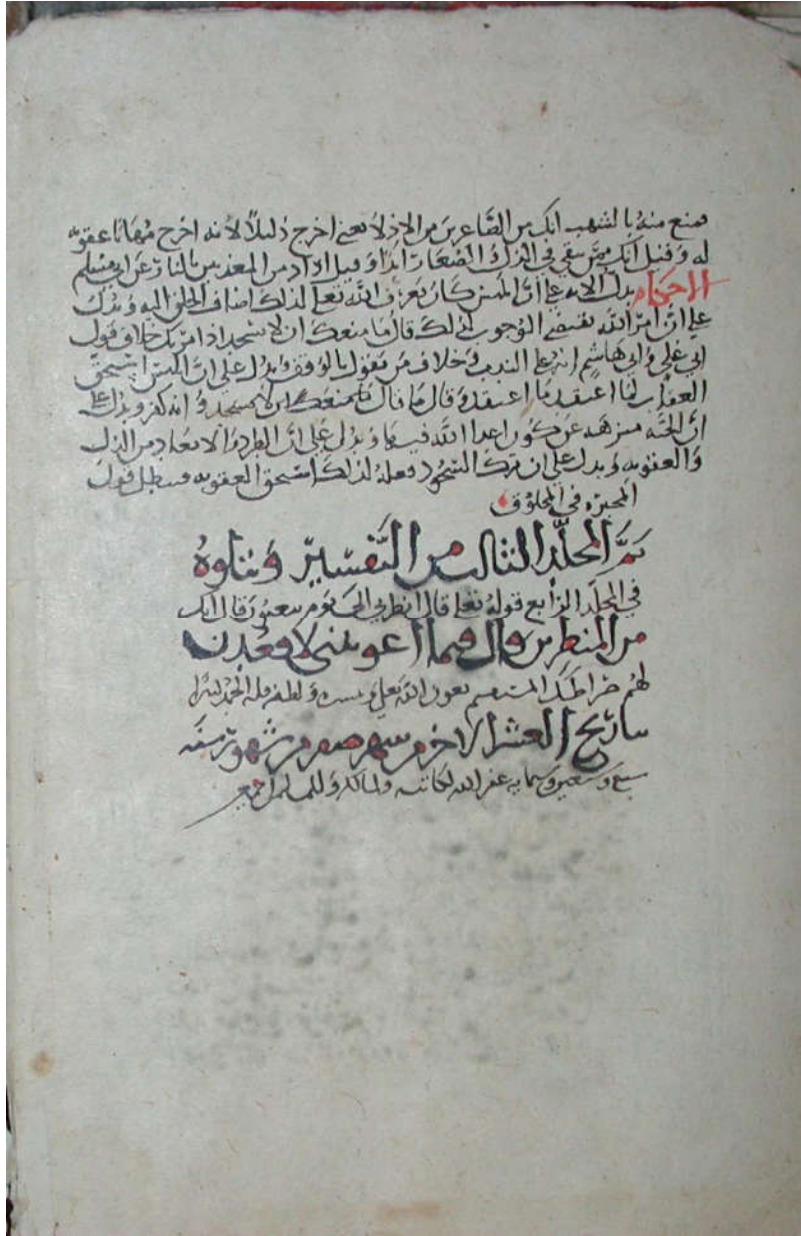
جلد ۱۱- ۱۲، نسخه های خطی: نشریه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران. زیر نظر:
محمد تقی دانش پژوه و اسماعیل حاکمی. انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول ۱۳۶۲ خ.
- واتیکان: المخطوطات العربية فی مكتبة الفاتيكان: (روما. الفاتيكان). ترجمة وتلخيص:
السید صادق الحسینی الإشکوری. نشر: دار الهدی، قم. الطبعة الأولى ۱۴۲۳ هـ.

هند، پتنه، خدابخش: جلد ۱ و ۲، مفتاح الكنوز الخفية: دستی فهرست عربی مخطوطات
مخزونه خدابخش لائبریری، پتنه. مرتبه: مولوی عبد الحمید. ناشر: خدابخش اورینتال پبلک
لائبریری، پتنه، الهند. چاپ دوم، جلد ۱ [در سال] ۲۰۰۵ م، و جلد ۲ [در سال] ۲۰۰۶ م.

منع منه بالشهب اليه الضاعين من المذلة اخرج ذلك لانه اخرج منها عقوبه
 له وفضل ان يمتنع في الذل والشعارات اذ اوامير العبد من المنازع عن يعنى
الحكام بل الامم على ان الممنوع كان يعرف الله تعالى لذلك ايضا والحق اليه وكره
 على ان يترددت نفسه الزوجي لك قال اما منعك ان لا تسجدوا من ركض او قول
 لوي على ادهاشم ان يعطى السيد بخلاف من يقولنا الوفاء وبذلك على ان الممنوع
 العقار لنا اعتقدنا اعتقدوا قال كما قال في معتقد من لا يسجدوا انك كره وبذلك
 ان الحثه مسزهد عن كور اعدا الله فينا وبذلك على ان الطرد والاعتذار من ذلك
 والعقوبه وبذلك على ان ذلك الترخي لا فعله لذلك استحق العقوبه وسبيل قول
 المحبره في المخطوق

تم المحل الثالث من التفسير وتاوه
 في المحل الرابع قوله تعالى قال انظر اليك يوم سعتي وقال اليك
من المنظرين والما عومني لا وعدت
 لهم ضابطا لا يستعمل يعرف الله تعالى وسببه ولفظه المحل الثالث
سأرجع العتد الاخرم سهو صدمه شهو سنه
 سح و صير وما يعرف الله كائنهم ولما ذكره للملح

نسخه: صنعاء، سر بني حشيش، كتابخانه مرتضى بن عبدالله وزير: سال ٦٧٧

علیه السلام من الله وحيزه استدالله وحلها رالده اولنا ونبتنا فان
 عسى من مريم للحوار من لغير نياهم وقيل كانوا صبا من السمك عن ابن عباس
 وقيل كانوا صبا من عن الصياح وقيل الحوارز جاصد راسا لانهم خلصوا من كل
 عبد عن الرجاء من اصارى الى الله وقيل مع الله عن الحسن كانه قيل الى الله
 كقولهم الذود الى الذود انبلك مع الذود وقيل معناه من تصدقته الى صرة
 الله وقيل من اصارى الى الله على ما سلفني اليه والى مترضا انه بعد به الى طلبة
 وقيل الى المعنى اللام من اصارى لوجه الله واعزاز دينه وقيل اذا ان يكونوا
 احدى منها ومن قال الحوارز من اصارى الله فاصطفاة من سري اسر ايدو
 طابو بندا اي تونيا واعنا الذين امنوا على عدوهم وهم الكفار واصحو اطاه
 كعنا كينين قاهرين قيل ايدنا مجرا ومن سعد واصحو اطاه من وقيل ايدنا من
 كانوا زمانا علم من كبر لعسى عن مجاهد **اصحو اطاه** يدل برهان علم ايمانها
 ان اعم تراموز لبرهان ومنها علم محل الجهاد ومنها ان العقل الخليل
 يمدن لخصا اصلا قول المرجيه ومنها ان لبرهان الجهاد وعمل العبد
 الكفر ومنها انه لجمع للموسى بن النضر والفتح والنوار بالدارم وحصل
 المسرة والدار في الله تحت على الطاعان
 عم الكتاب والحمد لله صلوات على رسول الله
 ومع يساحى من الحق من علمها مع الله صلافة كبر العظم
 قال الامام العبد المذنب على كل حال ودلوا على نوايه يدانهم والجيل رتبع
 الحق كما انك سماع الوعد على الله في الجهاد وارجع له
 وضاعت من الله الى اخرون والسمع بوجه العبد الى عقولهم
 وقد خالك هو العبد العبد والملافة العبد من علم على علم على
 سبب هدى البر وما بعده من كذا في الامام الى الخالي عبد الجسي كذا من الله عليه
 وسلام الله على العبد الذي لا اخره على العبد والى الله من العبد العاص
 المعصية والحق لا عزم كذا في سماعه لجمع الكتاب على كذا العبد
 كذا والى الله من كذا في سماعه لجمع الكتاب على كذا العبد

نسخه: رحيان، صعده، كتابخانه آل هاشمی: مورخ محرم ۶۰۸

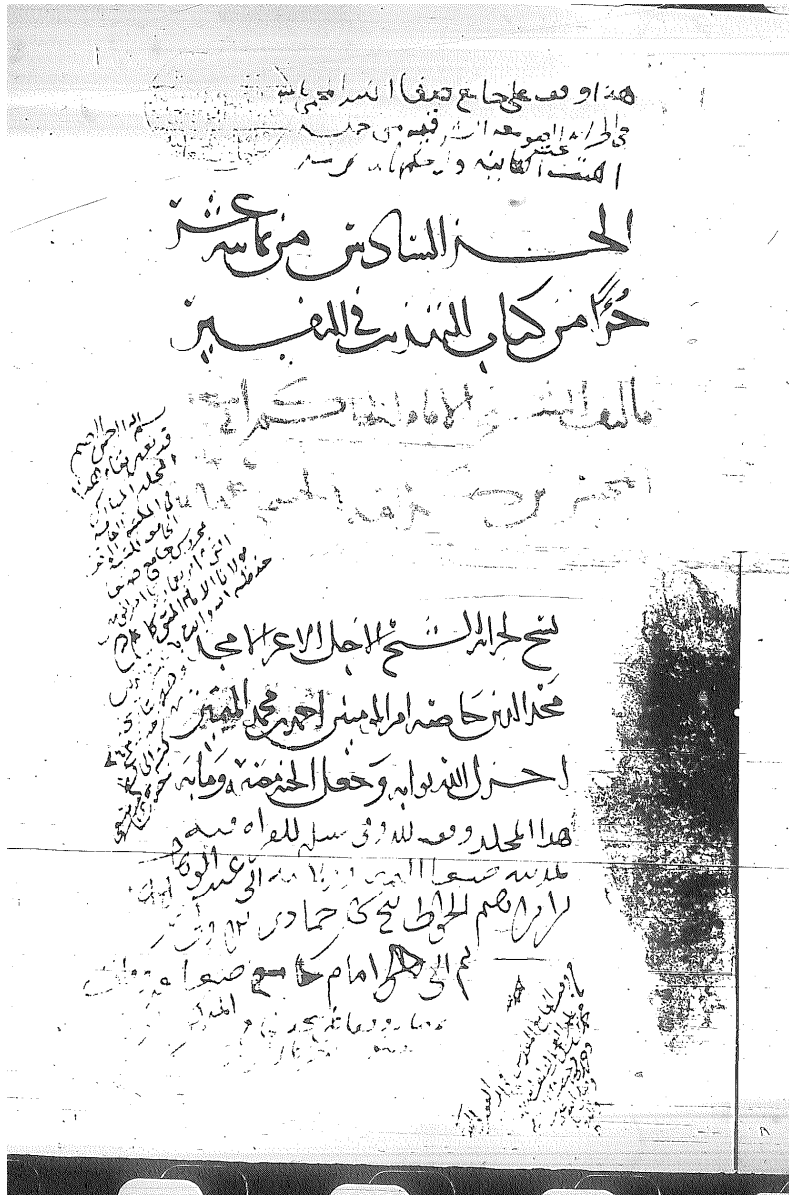

الله الا انما الحلف به بالدليل في التهنين ثم نضع الطائفة الثانية
 كسبهم وقابل الساقى لاسلم بل سطر حتى تصواتم سلم بهم وعن ابن ابي عمير
 ما خرج فيهم عن علي بن ابي طالب في قوله لم يصلوا وروى ان رسول الله صلى الله عليه
 وسلم يطلع على مثل ما روى عن الحسن وروى ابن مسعود وان عمر بن الخطاب صلى الله عليه
 وسلم في حنيفة وروى مثل قوله في الساقى وما روى ابن مسعود عن علي بن ابي طالب
 في حنيفة قال ابو علي كان هذا الخوف بالخوفه وصلحتم صلوة كثره في امام واحد
 انسد بها على نحو ما حدث به الروايات واذا كان الخوف في الحنيفة كما طابقت روايات
 في المعرف بصلح ما لا اول تهين وما لم يسه ركبهم ولو راي سوا او اخطت عدوا فصلح
 الخوف ثم ما ناله ليشي بالعدو لم يحصلوا ثم يدل الامام على جواز ترك المأمور بما احسنه
 الامام عند الخوف واذا كان الخوف وصير وزجرهما ايضا للضرورة اذا استنفذ الحرف
 وسر اسد في الرجوع فله عكس التجوز ويدل على وجوب العذر على الامام من المأمور بترك
 على العذر في سائر الاسباب ايضا ويدل على ان احكامه فرض لا تجوز ترك الفرض
 التمهيد ويدل على ان اواخر الصلوة عن الوقت لا تجوز اذ لو جاز كان عند الخوف وما
 على وجوب الحد من العذر ويدل على ان هاتين العباد تعلم اذ لو كان خلف المأمور
 صلوة لكان تجزأ الحد من فعله يسجل الحد من الله تعالى واذا كان كذلك
 ان لم فعله لفتح الحد منه وان لم يفتحهم واورعهم

تم المحل الماتية من القصة بحمد الله وحسن
توفيقه والصلوة على بنه محمد والملائمة من
وحسن الله وبعم الوكيل

محض ما به هذه السجدة اصلها على حث الامان بالامان
 محض ما في اصله وكان الزمان مسجود لوجه الواحد احمر يوم
 من سنة اسود سره ولسانها به
 از حتم له خبير في حثه على حثه والحمد لله رب العالمين

نسخه: صنعاء، جامع كبير [٦٨]: سال ٦٥٤

